FÊRBÛNA ZIMANÊ KURDÎ

NAVÎN
3

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya Zimanê Kurdî ve hatiye amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê

- Komîteya Fotoşopê

- Komîteya Redekteyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo dibistanan hatiye pejirandin.

NAVEROK

BEŞA 1 7

SINC 8

EZ ŞEHÎD IM..12

KIRASÊ BEXTEWARIYÊ 17

DARA ÇINARÊ 23

HÊVÎDARÎ 29

BEŞA 2 35

REXNE Û REXNEDAYÎN 36

JI DÎWANA XANÎ 41

DERWÊŞ Û EDÛLÊ 45

PIRTÛK 50

SEBAHÛL XEYR..54

BEŞA 3 61

DEMOKRASÎ..62

ZOZAN 67

BEHLÛL Û DARBIRÎN 71

CEJNA KARKERAN..76

HOGIR Û MERYEM 82

BEŞA 4 89

BERPIRSIYARÎ 90

EY XORT 95

ÇÎROKA WEFADARIYÊ 99

BIRCA BELEK 105

ROJA ZAROKÊN CÎHANÊ 109

BEŞA 1

1- Sinc

2- Ez Şehîd im (Helbest)

3- Kirasê bexteweriyê

4- Dara Çinarê

5- Hêvîdarî (Helbest)

WANE 1

SINC

Ji bo kes û civakan, sinc têgîna herî girîng e. Sinc, havênê herî bingehîn ê civakîbûnê ye. Civak, bê sinc nikare bijî. Sinc, destûrên gelan ên nenivîskî ne. Ev jî, bi rêbazên herî baş, pîvanên giştî yên ku civak wan diparêze û dipejirîne. Bi demê re ev kevneşopî û tore, dibin sincê civakê.

Bi vê boneyê, di perwerdeya zarok û ciwanan de zanista herî girîng a civakîbûnê, sinc e. Reftar û sincê xwendekaran, pîvana herî girîng a kesayeta wan e. Zarokên bisinc, di saziyên perwerde, çand û jiyana civakê de dikarin bi xweşî û asayî hevaltiyê bi hev re bikin û bijîn. Ji ber vê yekê, pergalên desthilatdar, bênavber êrîşî sincê civakê dikin.

Perwerdeya bisinc, kesên bisinc diafirîne. Kesên bisinc, malbatên bisinc diafirînin. Malbatên bisinc jî, civakên bisinc diafirînin. Bi vî awayî, civak jiyana xwe berdewam dike û bi pêş ve diçe.

WATEYA PEYVAN

Havên: Tov, tişta ku tişteke din jê çêdibe, yan jî tê çêkirin.

Rêbaz: rê, rêç, awa

Kevneşopî: kelepor, tore, dap, nerîd

Bone: helkeft, munasebet

Reftar: Şêweyê kar û tevgera mirov û lawiran a bi kesên din re.

PIRS

1- Dema tê gotin "sinc" tu çi têdigihêjî?
2- Li gorî mijarê, sinc çi ye?
3- Çima pergalên desthilatdar êrîşî sincê civakê dikin?
4- Perwerdeya bisinc; kesayetek çawa diafirîne?

RÊZIMAN

Cînavk: Ji peyvên ku di hevokê de cihê navdêran digirin re cînavk tê gotin.

Cureyên Cînavkan: 12 cureyên cînavkan hene:

1- **Cînavkên kesane**
2- **Cînavkên şanîdanê**
3- **Cînavka vegerok**
4- **Cînavka pêvekî**
5- **Cînavkên kesandinê**
6- **Cînavkên pirsiyariyê**
7- **Cînavkên nebinavkirî**
8- **Cînavkên berbihevîn**
9- **Cînavkên jimarîn**
10- **Cînavkên lihevxistî**
11- **Cînavkên xwedîtiyê**
12- **Cînavkên girêkî**

Di refên borî de şeş cureyên cînavkan hatibûn şîrovekirin, niha jî em ê cureyên mane şîrove bikin.

Cînavkên nebinavkirî: Ev cure cînavk, cihê tiştên nenaskirî digirin.

Bo mînak; dema ku em dibêjin; "**Kesek hat**" li vê derê "**Kesek**" cihê tiştekî digire, lê reng û dirûvê wî tiştî nayê zanîn. Ji ber vê yekê, ji van cînavkan re **cînavkên nebinavkirî** tê gotin.

Cînavkên nebinavkirî gelek in. Hin ji wan, ev in: **yek, hin, tu, kes, kesek, hemû kes, her kes, gelek, pir, piçek, filan, bêvan…**

Mînak:

- **Hin** dikin, **hin** jî dixwin.
- **Hemû** hatin, ji bilî **yekî**.
- Guhê xwe nede gotina **filan** û **bêvan**.
- **Kes** bi min re nehat.
- **Gelek** di ezmûnê de bi ser ketin, lê **hinek** bin ketin.
- **Her tiştê** tê bihîstin, nayê gotin.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin ve dest pê dikin:

- Seretîpa bêjeya yekem a hevokê, ango bêjeya piştî xal, pirsnîşan û baneşanê, bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak:

1- Ez duh êvarî çûm pirtûkxaneyê. Min li wir hevalê xwe Zana dît.
2- Ma tu rastiyê nizanî? Ger tu nizanibî, ez ê ji te re bêjim.
3- Wax kurê min wax! Te zû ji vê cîhanê bar kir.

Hêmadanîn

Xal (.)

- Ev hêma, bidawîbûna hevokê nîşan dide. Dema ku hevok diqede, mirov xalekê datîne dawiya hevokê. Peyva piştî “xal”ê bi tîpa mezin dest pê dike.

  Mînak:

  - Şaredariya bajarê me, îsal gelek dar çandin. Ev yek jî cihê kêfxweşiya gel bû.

HÎNDARÎ

1- Şeş cureyên cînavkan bi nav bike û sê hevokan li ser wan saz bike.

2- Çima cînavkên nebinavkirî, bi vî navî hatine naskirin? Bi mînakekê diyar bike.

3- Pênc cînavkên nebinavkirî binivîse û siyan ji wan di sê hevokan de bi cih bike.

PENDÊN PÊŞIYAN

1- Bêje min hevalê xwe, ez ê bejim tu kî yî.

2- Bila hindik be, lê rindik be.

WANE 2

EZ ŞEHÎD IM

Ez şehîd im pakrewan im
Hêstrê çavê dayîkan im
Ez giyanê jiyanê me
Ez fedayê niştîman im

Min can hebû min feda kir
Ala sor bi xwînê rakir
Min ji bîr kir hemî dinya
Tenê min ji bo te kar kir

Dil bû kanî xwîn herikî
Li min tava reş feriqî
Bûm roniya serxwebûnê
Birînên min derman dikî

Ez şehîd im pakrewan im
Hêstrê çavê dayîkan im
Ez giyana jiyanê me
Ez fedayê niştîman im

Hekîm Sefqan

WATEYA PEYVAN

Pakrewan: Şehîd, kesê/a ku ji ber doza xwe hatiye kuştin.

Niştiman: Welat, war

Feriqî: Mîna baranê lê barî.

PIRS

1- Helbestvan, di malika yekem de kesê şehîd dişibîne çi?
2- Li gorî helbestvan, şehîd ji bo welatê xwe çi dike?
3- Hestên xwe yên der barê şehîdan de bi çend hevokan vebêje.

RÊZIMAN

Cînavkên berbihevîn:

Ev cure cînavk, du lib in: “**êk**” û “**hev**”

Cînavka “**hev**” li piraniya herêman tê bikaranîn, lê cînavka “**êk**” bi tenê li herêmên Botan û Behdînanê tê bikaranîn. Ev cure cînavk, têkilî û danûstandina piralî dinimîne. Her weke ku cînavka pêvekî “**ê**” bi tenê kesê yekjimar dinimîne û bi tu awayî nikare kesên pirjimar binimîne, ev cînavk (berbihevîn) jî nikarin kesê yekjimar binimînin.

Weke mînak, dema ku em dibêjin: “Em birayên hev in” an jî

“Em birayên êk in”, tê zanîn ku li holê, ji yekî bêhtir kes hene û ev cînavk têkiliya wan kesan rave dike.

Mînak:

- Ez û Enes bi hev re mezin bûne.
- Em pismamên êk û du ne.

- Ma hûn li rewşa hev napirsin?

Cînavkên jimarîn:

Ev cure cînavk, di koka xwe de jimarnav in. Lê rista ku pêk tînin, rista cînavkan e. Ji bilî hejmara “yek”ê hemû hejmar dibin cînavkên jimarîn, hejmara “yek” cînavka nebinavkirî ye.

Mînak:

- Çar hatin, lê didu vegeriyan.
- Heft bi ser ketin û sê bin ketin.

Tewanga cînavkên jimarîn: Cînavkên jimarîn ji duyan ta nozdehan, bi “**an**”ê ditewin. Piştî wê, bi “**î**”yê ditewin. Di hejmarên duxaneyî de tewang, li gorî hejmara dawî ye.

Mînak:

- Çilî kiriye, lê çaran xwariye.
- Pêncan gotiye, em naçin ser kar.
- Pêncî hatin, bîst û pêncan xwe amade kirine.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Nav û paşnavên mirovan, bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak: Osman Sebrî helbestvan û siyasetmedarekî kurd ê navdar bû.

- Nasnavên mirovan, dema ku bi navê wan re bûbin yek û tevî navên wan bên bikaranîn, bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak: Navê Serokê Şoreşa Bolşevîk Lênîn bû.

Hêmadanîn

Xal (.)

- Piştî peyvên ku hatine kurtkirin, xal tê danîn.

Mînak: Zerdeşt dibêje; "Baş bihizire, baş biaxive û baş bixebite."

HÎNDARÎ

1- Li ser her cînavka berbihevîn, hevokekê saz bike.
2- Du hevokan, li ser cînavkên jimarîn ên di navbera 2 – 19'an de saz bike.
3- Du hevokan, li ser cînavkên jimarîn ên ji 20'î û bêhtir saz bike.

Ehmed û Ker

Rojekê Ehmed bi kerê xwe ve diçe bajarê Hewlerê.
Ew tê ba lempeyên trafîkê. Lempeya sor pêdikeve. Her kes radiweste, lê Ehmed bi kerê xwe ve derbasî aliye din dibe.
Polîsê trafîkê wî digire û jê re dibêje:
– Çima dema ku lempeya sor pêketiye, tu derbasî aliyê din bûyî?
Ehmed matmayî dimîne û ji polîs dipirse:
– Lempe lempe ye, ya sor çi ye, ya zer çi ye! Cudahî tune ye û hemû jî ji bo ronahî û spehîbûnê ne, ma ne wisa ye?
Polîs dinêre ew tiştekî fam nake, hema wî digire û dibe polîsxaneyê. Li polîsxaneyê jê re dibêjin:
– Dema ku lempa sor pêketî be û mirov jî derbas bibe ceza ye û ji ber vê yekê, em ji bo te du dînar û ji bo kerê te jî dînarekê ceza li te dibirin.
Ehmed, li polîs dinêre û bi lavatî:
– Ma hûn nikarin min jî wekî kerekî hesab bikin û ji min jî dînarekî ceza bistînin?

WANE 3

KIRASÊ BEXTEWARIYÊ

Dibêjin, carekê padîşahek hebû, ku desthilatdarî li nîvê dinyayê (ji Hindê û Çînê ta Çiyayê Qaf) dikir. Padîşah, bi janeke giran dikeve. Li welat tu bijîşk nemaye ku nehatiye ser. Lê ji derdê padîşah re tu derman nehatiye dîtin.

Hat gotin ku li aliyê din ê cîhanê pisporekî mezin heye ku kesek karibe padîşah derman bike, ew e. Berdevk çûn û ew hekîm anîn. Hekîm, li padîşah nêrî û got:

- Padîşahê cîhanê, nexweşiya te, ne tu tişt e. Dermanê wê jî hêsan e. Divê tu kirasê mirovekî bextewar li xwe bikî, ku te ew li xwe kir, tu yê di cih de sax û selamet bibî.

Şahî, bi welêt ket. Digotin hekîmê ferzane li ser nexweşiya padîşah bûye. Hekîm jî da rê û çû welatê xwe. Êdî diviyabû kirasê mirovekî bextewar peyda bikin. Ma ji wezîrê padîşah bextewartir kî heye? Qesta wezîr kirin û kirasê wî jê xwestin.

Wezîr, ji wan seyr ma û got:

- Bi min be hûn şaş in. Bextewarî li ku û ez li ku? Ma hûn nizanin ku şûrek li ser serê min hilawistî ye û ew bi benekî zirav

ve girêdayî ye? Ben, her gav dibe ku biqete û şûr li canê min bikeve. Ma ji min bextreştir heye? Ji tirsa ku padîşah min biqewitîne, bi şev jî xew nakeve çavên min. Ev e rewşa min. Jê geriyan û çûn ba qazî; mesele jê re gotin û kirasê wî jê xwestin. Qazî jî ji wan seyr ma û got:

- Rewşa ku ez tê de me, xweda tu kesî nexe vê rewşê. Ji şevê pê de, ez didim hişê xwe û texmînan dikim; gelo ez dozên xelkê çawa safî bikim? Wijdana min bi vê fikarê, her tim bê aram e. Ma bextewarî û rihetî ev e?

Ji wî jî geriyan û çûn cem bazirganekî mezin û dewlemend. Bazirganê dewlemend, ji wan re got: Xwezî û sed xwezî ez ew mirov bûma, yê ku hûn lê digerin. Belê, gelek malê min heye. Ez her roj dixebitim, xwe dikujim ku wî zêde bikim. Ji aliyê din ve her roj ji tirsa xisarê texmînan dikim; bi şev karwanên min ên ku li çolê ne, keştiyên min ên ku di deryayê de ne, tên bîra min û xew bi çavên min nakeve. Rewşa min, mal û dewlemendiya min, bi vî awayî ye. Ji wî jî geriyan û çûn cem karmendekî hikumetê. Karmendê reben jî got: Sed şikur û spas ji Yezdan û ji padîşahê cîhanê re ku ez bi saya wî digel malbata xwe sitirî me. Min mûçeyekî hindik heye. Zarokên min zehf in. Ez deyndar bûme. Şev û roj xema wan dixwim. Heke ez ji wezîfê hatim rakirin, an ji nişka ve mirim, wê çi bibe ji wan?

Berdevkên padîşah ji wî jî geriyan û dan hişê xwe, ma kî ma ye? Ji gundiyan pê ve kes nema bû. Çûn cem gundiyekî, mesele jê re gotin û kirasê wî jê xwestin. Gundî, li wan vegerand û got: Ma we kengî gundiyekî bextewar dîtiye ku ez jî bextewar bim. Ez li ku, bextewarî li ku? Ji xebitîn û westanê, pişta me bûye du ta. Çavên me li asîman e, gelo baran tê, an nayê? Sala ku baran hat, te dît kulî tiştek nehişt. Heke saleke xerab hat, deyndar li ser deyndaran tên. Ta deh salan em nikarin jê xelas bibin. Ma ez hêj çi bêjim...?

Di dawiyê de vegeriyan qesra padîşah. Rojekê li dîwanxanê rûniştîbûn. Ji kolanê dengek bihîstin. Yekî bi şahî û kêfxweşî distira. Daketin kolanê. Mêrekî derwêş bû; rût û tazî bû, ebakî pînekirî lê bû... çûn cem û jê re gotin û kirasê wî jê xwestin.

Derwêş kenî û li wan vegerand: Belê ez mirovekî bextewar im, ji ber ku min kiras tune ye. Heke min kirasek hebûya, ma ez kengî bextewar dibûm?

WATEYA PEYVAN

Desthilatdar: rayedar, karbidest, serdar

Qaf: Li gorî efsaneyên Rojhilata Navîn, çiyayê li dora cîhana me.

Bijîşk: Nojdar, hekîm, doktor, kesên ku nexweşan sax dikin.

Derd: kul, keser, xem

Ferzane: zana, alim

Hilawestî: Daliqandî

Benik: Werîs, an jî çi tiştê ku tiştên din pê tên girêdan.

Bextreş: Bênesîb, bêşens, ne bextewar

Biqewitîne: Dûr bike, biqewirîne

Fikar: Ne aramiya hiş.

Kulî: Lawireke xwe hiltavêje, ji giyayekî xwe davêje giyayekî din.

Dîwanxane: Koçika mêvanan.

PIRS

1- Çima li yekî bextewer digeriyan?
2- Çima kirasê bexteweriyê, li cem kesî peyda nekirin?
3- Çima mêrikê derwêş kesekî bextewer bû?
4- Ramana bingehîn a vê çîrokê çi ye?

RÊZIMAN

Cînavkên lihevxistî:

Ev cure cînavk, cînavkên hevedudanî ne û ji du hêmanan pêk tên. Her tim, hêmanek ji wan daçeka bingehîn e û hêmana duyem an cînavka pêvekî (qertafî) “**-ê**” ye, yan jî cînavka berbihevîn (**êk**, **hev**) e.

1- Cînavkên lihevxistî yên ji daçekên bingehîn (**ji**, **bi**, **li**, **di**) û cînavka pêvekî “**-ê**” pêk tên.

- Ji + ê = jê **Mînak:** Min **jê** alîkarî xwest.
- Bi + ê = pê **Mînak:** Dema ew ket, ez **pê** ve çûm.
- Li + ê = lê **Mînak:** Min kirasek ji xwişka xwe re kirî, mixabin ew **lê** nehat.
- Di + ê = tê **Mînak:** Ez çûm pirtûkxanê, min **tê** de hevalê xwe dît.

2- Cînavkên lihevxistî yên ji daçekên bingehîn û cînavkên berbihevîn (**hev**, **êk**) pêk tên:

- Ji + hev = jev **Mînak:** Min her du zarokên cêwî **jev** nas nekirin.
- Ji + êk = jêk **Mînak:** Li welatê biyanî, em **jêk** cuda bûn.
- Di + hev = tev **Mînak:** Em **tev** çûn şahiyê.
- Di + êk = têk **Mînak:** Dewleta Osmanî di şerê cîhanê yê yekem de **têk** çû.
- Bi + hev = **pev** **Mînak:** Em **pev** re çûn geştê.
- Bi + êk = pêk **Mînak:** Ez û Zozan **pêk** ve çûn zanîngehê.
- Li + hev = lev **Mînak:** **Lev**dana Xalid û Semîr tiştekî seyr bû.
- Li + êk = lêk **Mînak:** Me her du hevalên xwe yên jev xeyîdî, **lêk** anîn.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Serenavên cih, sazî, çem, derya, zerya, parzemîn, çiya û navên din ên erdnîgariyê, bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak:

1- Navê cihan: Sûriye, Qamişlo, Heleb, Libnan, Hums…
2- Navê rêxistinan: Rêxistina Mafên Mirovan, Heyva Sor a Kurdî, Înîsiyatîfa Dayîkên Aştiyê...
3- Navê çeman: Berede, Ferat, Nîl, Asî...
4- Navê deryayan: Beltîq, Manş, ...
5- Navê zeryayan: Pasîfîk, Hind, Aram...
6- Navê parzemînan: Asya, Antartîka, Ewrûpa...
7- Navê çiyayan: Hîmalaya, Qelemon, Zagros...

Hêmadanîn

Xal (.)

- Di nivîsandina dîrokê, di navbera roj, meh û salê de xal tê danîn.

Mînak: Di 13.11.1960'î de agir bi Sînemaya Amudê ket.

- Di bîrkariyê de weke nîşaneya hevdanê tê bikaranîn.

Mînak: 8 . 5 = 40

HÎNDARÎ

1- Cînavkên lihevxistî bi çend awayan pêk tên? Wan diyar bike.
2- Çar hevokan li ser cînavkên lihevxistî yên ku ji daçek û cînavka pêvekî pêk tên, saz bike.
3- Çar hevokan li ser cînavkên lihevxistî; jev, pêk, tev û lev saz bike.

PÊKENOK

Rojekê ba û bahoz rabûbû, tofanek li derve hebû. Di wê tofanê de kermêşek çûbû, xwe bi darekê ve girtibû. Yekî jê pirsî û got:

- Lê kermêşê, xêr e te çima bi darê ve girtiye?

Kermêşê sînga xwe nepixand û got:

- Ma tu nabînî, min bi darê girtiye, ji bo ku dar nekeve!

WANE 4

DARA ÇINARÊ

Ev çi hest e, hûn dizanin? Serê xwe serbest bi şanazî ber bi asîman ve bilind kiriye. Çiqên xwe bi hezkirin, her yek ji bo bîranîna dîroka civakekê, bi sedê salan dirêjî xwezayê kirine. Dema ku min ev darên çinarê dîtin, mûyên min rabûn. Ez bi xurûş di kûrahiya dîroka xwezayê de çûm. Ez nêzîk bûm, min destê xwe avêt gewdeya yek ji wan a mezin, bi hezkirineke mezin, çavên min li bilindî û stûrbûna wê geriya. Ez hizirîm û min got: “Xwezî zimanê wê hebûya, jiyana xwe ya ji beriya sedan sal û pê de ji min re bigota, çend civakên cuda cuda li bin sîbera wê rûniştine, rojên şîn û şahî derbas kirine.”

Ev çinarên dîrokî li Kurdistanê pir hene û Geliyê Qiyametê yek ji cihê ku bûne daristanên çinaran. “Geliyê Qiyametê”, bi kaniyên xwe yên zelal û şêrîn, damiyên xwe yên cur bi cur ên rengîn, bi pêlên rûbarên xwe yên spî û zelal û bi tevahiya xwezaya xwe ve yek ji rengê bihuştê dide. Lê serpêhatî û çîrokên pêşiyan dibêjin; li vî gelî ji beriya Konfederasyona

Medan, di serdema desthilatdariya Asûriyan, di navbera Medan û Asûriyan de şerekî mezin çêbûye. Ev gelî, hemû bi xwînê hatiye avdan, bêhejmar kuştî çêbûne. Ji ber vê yekê, navê wî; bûye Geliyê Qiyametê.

Çinarên di vî gelî de yên bi sedê salan, heya niha dijîn. Malovanî, ji gelek çandên cuda re kiriye. Ji ber vê yekê, gelek naviskên Zerdeştiyan ên beriya zayînê, li gelî xuya dikin. Bermahiyên asûrî, ereb û kurdan tê de diyar dibin. Çinara herî bilind 15 metre ye. Yek ji van çinaran, kun bûbû. Di nava qurmê wê de dikarîbûn 10 kes bi hêsanî rûnin. Ev parçeyê xwezaya dîrokî ya jê re dibêjin;

"Geliyê Qiyametê", dikeve Başûrê Kurdistanê, devera Etrûş a girêdayî Dihokê.

WATEYA PEYVAN

Çinar: Cureyeke daran ku 20 – 30 metreyan bilind dibin.

Şanaz: serbilind, serfiraz, dilşad

Gewde: Ser, dest, ling, zik, pişt û hemû parçeyên din ên mirovekî/ê yan candareke din.

Stûrbûn: qalindbûn, ne ziravbûn

Şîn û şahî: Dilsojî û kêfweşî

Kanî: Cihê ku av tê re ji bin axê dizê.

Damî: Darên xwezayî şînbûne.

Pêl: Şepol, ava ku ji ava din bilindtir bibe û di ser wê re dilive.

Rûbar: Ava diherike ji çeman biçûktir e, lê ji coyan mezintir e.

Konfederasyon: Yekîtiya di navbera hin dewletan, an jî wîlayetên welatekî de.

Malovanî: mêvanî, mazûvanî

Navisk: Cihê miriyên Zerdeştiyan ên nûnerên olî.

PIRS

1- Çima nivîskar li ber dara çinarê, bi xurûş radiweste?

2- Çima nivîskar dixwest ku zimanê dara çinarê hebûya?

3- Ev dar, bi piranî li ku derê hene?

4- Geliyê Qiyametê, çawa ye û navê xwe ji çi wergirtiye?

RÊZIMAN

Cînavkên xwedîtiyê: Di kurdî de bi serê xwe cînavkên xwedîtiyê tune ne. Lê belê veqetandek û hin cînavkên bireser digihêjin hev û ji wan, cînavkên xwedîtiyê pêk tên. Veqetandekên binavkirî; "**a**, **ê**, **ên**" li gel cînavkên kesane yên tewandî; "**min**, **te**, **wî/wê**, **me**, **we**, **wan**", cînavkên şanîdanê yên tewandî; "**vî**, **vê**, **van**, **wî**, **wê**, **wan**" cînavka vegerok "**xwe**" û cînavkên berbihevîn; "**hev**, **êk**" tên û cînavkên xwedîtiyê pêk tînin.

a- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavkên kesane yên tewandî pêk tên:

cînavk / veqetandek	**Min**	**Te**	**Wî/wê**	**Me**	**We**	**wan**
a	a min	a te	a wî/wê	a me	a we	a wan
ê	ê min	ê te	ê wî/wê	ê me	ê we	ê wan
ên	ên min	ên te	ên wî/wê	ên me	ên we	ên wan

Mînak:

- Ev lênûs **a min** e.
- Ferhenga kurdî **ya wî/wê** ye.
- Ev dibistan **a we** ye.
- Ev xanî **yê te** ye.
- Gulên zer **ên me** ne.
- Ew pênûs **ên wan** in.

b- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavkên şanîdanê yên tewandî pêk tên:

cînavk / veqetandek	**Vî/Wî**	**Vê/wê**	**Van/wan**
A	a vî/wî	a vê/wê	a van/wan
Ê	ê vî/wî	ê vê/wê	ê van/wan
Ên	ên vî/wî	ên vê/wê	ên van/wan

Mînak:

- Dara gûzê **ya vî/wî** ye.
- Ev komputer **ê vî/wî** ye.
- Ev dar **ên vî/wî** ne.
- Sêva zer **a vê/wê** ye.
- Ev hesp **ê van/wan** e.
- Ev baxçe **yên van/wan** in.

c- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavka vegerok (xwe) pêk tên: a xwe, ê xwe, ên xwe

Mînak: - Min navê xwe jê re got, lê wî **yê xwe** negot.
- Min solên xwe ji lingê xwe kirin, wê **yên xwe** jênekirin.
- Te xwişka xwe neanî? Min **a xwe** anî.
- Gelo te deynê xwe neda? Min **ê xwe** da.

Ev cînavk, cînavkên xwedîtiyê pêk tîne û hin caran jî wateya xwedîtiyê ya cînavkan xurt dike. Vê yekê, bi alîkariya daçeka "**bi**" dike.

Mînak: - Ev pirtûk, **a min bi xwe** ye.
- Ev pirsgirêk, **ên me bi xwe** ne.

d- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavkên berbihevîn (hev, êk) pêk tên:

Mînak: - Ev xwişk û bira **ên hev** in.
- Ew heval û hogir **ên êk** in.

TÊBÎNÎ: Em nikarin veqetandekên yekjimar (**a**, **ê**) bi cînavkên berbihevîn re bi kar bînin. Ji ber ku cînavkên berbihevîn, her tim kesên pirjimar dinimîne.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Navên ku ji ravekekê pêk tên, heke hevenavek bûbe parçeyeke serenavî; ew serenav bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak: Çiyayê Zagros, Deşta Haranê, Kelha Helebê...

- Lê heke ew hevenav, ne parçeyeke serenavî be; bi tîpa biçûk dest pê dike.

Mînak: Ew çemê ku di Eyn Dîwerê re dibore, Dîcle ye.

Hêmadanîn

Xal (.)

- Ji bo ku xaneyên hejmaran ji hev bên veqetandin, piştî sê xaneyan, xal tê danîn.

Mînak: Rûbera cîhana me, nêzî 510.100.000 km^2 e.

HÎNDARÎ

1- Cînavkên xwedîtiyê, bi çend awayan pêk tên? Wan diyar bike.
2- Du hevokan li ser cînavkên xwedîtiyê yên ku ji veqetandek û cînavka vegerok pêk tên, saz bike.
3- Sê hevokan li ser cînavkên xwedîtiyê yên ku ji veqetandek û cînavkên şanîdanê yên tewandî pêk tên, saz bike.

WANE 5

HÊVÎDARÎ

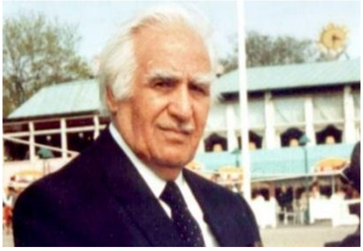

Hevalê delal hey kurê xwendekar
Me danîne ristên xwe pir bêjimar
    Ji te hêvîdar im ji min negrî dil
    Ku pêşkeş dikim ji bo te gul
Hevalê te me ez, ne dostê neyar
Dixwazim bi hev re bikin kar û bar
    Bi dost û bira bin hemû jar û mest
    Niha bûye çil sal ku min ev dixwest
Welat xweş bikin em nemînin neyar
Mirov tev bi hev re bibin dost û yar
    Bi hev re bibin em bi carek heval
    Li ber hev nenêrin bi can û bi mal
Ji warê me barkin çi tiştên nebaş
Di her war û cî de nemînin li paş
    Cîhanê bikin em bi rengê bihişt
    Li nav me nemînin xwedî zor û xişt

Cegerxwîn

WATEYA PEYVAN

Rist: erk, rol
Hêvîdar: Bihêvî, kesê/a xwedî hêvî.
Jar: belengaz, hejar, perîşan, reben
Yar: Kesê/a ku pir jê tê hezkirin
Zor: sitem, kotek
Xişt: Amûreke weke rimê ye ku hin olperestan pê li xwe didan.

PIRS

1- Di malika sêyem de helbestvan ji xwendekar çi dixwaze?
2- Di malika şeşem de helbestvan çi dixwaze?
3- Helbestvan dixwaze ku cîhan çawa be?
4- Weke xwendekarek, hêviyên te çi ne?

RÊZIMAN

Cînavkên girêkî: Ev cure cînavk, du hevokan bi hev ve girê didin, an jî komên hevokên hevedudanî digihînin hev. Bo mînak: "Min mirovek dît. Ew mirov, birayê hevalê min bû." Mirov dikare van her du hevokan, bi alîkariya cînavkên girêkî "**ê ku**", "**a ku**" bi hev ve girê bide: Mirov**ê** **ku** min dît, birayê hevalê min bû

Ev cînavk, ji du hêmanan pêk tê; gihaneka "**ku**" û veqetandekên binavkirî (**a**, **ê**, **ên**). Bi vî awayî, ev cînavk dibin sê heb: "**a ku**, **ê ku**, **ên ku**."

Mînak:

- **Ê ku** hat, bavê min bû.
- **A ku** te dît, meta min bû.
- **Ên ku** vegeriyan, êdî neçûn.
- Kes**ê** **ku** xerabiyê bike, xerabiyê dibîne.
- Ders**a** **ku** min xwend, pir dijwar bû.

- Darên **ku** we birîn, ên me bûn.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Navê roj û demên taybet bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak: Roja 8'ê Adarê, Cejna Jinên Cîhanê ye.

- Bergeh(alî), dema ku bi wateyeke taybet bên bikaranîn, bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak: Şoreşa **Rojava**, di 19'ê Tîrmehê de dest pê kir.

Hêmadanîn

Bêhnok (,)

- Di hevokê de cihê ku mirov bêhna xwe vedide, bêhnok tê bikaranîn.

Mînak: Eger tu kedê bidî, tu yê bi ser bikevî.

- Peyv û komepeyvên ku xwedî heman peywirê ne, bi bêhnokê tên veqetandin û bêhnok cihê gihanekê digire.

Mînak: Mirov bi ked, hizrîn û axaftinê ji lawiran vediqetin.

HÎNDARÎ

1- Erka cînavkên girêkî çi ye?
2- Cînavkên girêkî, ji çend hêmanan pêk tên? diyar bike.
3- Li ser cînavkên girêkî, sê hevokan saz bike.

HÎNDARÎ

A- Ji vebijêrkên li jêr, a rast hilbijêre.

1- Peyva “**Bone**” tê wateya;
a- Reftar **b-** Rêbaz **c-** Helkeft **d-** Şêwaz

2- Cinavk, di nava xwe de dibin;
a- 8 cure **b-** 10 cure **c-** 12 cure **d-** 14 cure

3- Peyvên: “hemû, gelek, piçek, hinek, her kes”;
a- Cînavkên kesandinê **b-** Cînavkên nebinavkirî c- Cînavkên berbihevîn **d-** Cînavkên lihevxistî

4- Di hevoka li jêr de kîjan peyv cînavka berbihevîn e;
“**Ez û Cemîl bi hev re mezin bûne**.”
a- Cemîl **b-** hev **c-** mezin **d-** bûne

5- Ji hevokên li jêr, di kîjanê de cînavka jimarîn heye? Binê cînavkê xêz bike.
a- Ev mamoste pir jêhatî ye.
b- Kes bi min re nehat malê.
c- Çar çûn, lê yek vegeriya.
d- Avahiya dibistana me jev ketiye.

6- Cînavkên lihevxistî yên ku ji daçek û cînavkên berbihevîn pêk tên, çend in?
a- Çar **b-** Şeş **c-** Heft **d-** Heşt

7- Kîjan ji vebijêrkên li jêr, cînavka xwedîtiyê ya ku ji veqetandek û cînavka şanîdanê ya tewandî ye?
a- a xwe **b-** ên hev **c-** a vî **d-** a te

B-Peyvên li jêr ên hemwate, bigihîne hev:

Kevneşopî	Dalaqandî
Pakrewan	Perîşan
Hilawestî	Kelepor
Jar	Serfiraz
Şanaz	Şehîd

C- Hevokên li jêr ên rast; bi tîpa (R) û yên şaş jî; bi tîpa (Ş) hêma bike û yên şaş sererast bike.

a- Ji peyvên ku di hevokê de cihê lêkeran digirin re **cînavk** tê gotin. (...)

b- Bêjeya piştî baneşeanê(!) bi tîpa mezin dest pê dike. (...)

c- Piştî hevoka pirsiyariyê, xal tê danîn û peyva piştî xalê, bi tîpa mezin dest pê dike . (...)

d- Cînavkên berbihevîn, kesê yekjimar dinimîne. (...)

e- Hemû hejmar, dibin cînavkên jimarîn. (...)

f- Cînavkên lihevxistî; cînavkên hevedûdanî ne û ji du hêmanan pêk tên. Her tim, hêmanek ji wan cînavka pêvekî (qertafî) ye. (...)

g- Cînavkên jimarîn, ji du ta nozdehan bi "**an**"ê ditewin. (…)

h- Piştî peyvên hatine kurtkirin, bêhnok tê danîn. (…)

i- Ji bo veqetandina xaneyên hejmaran, piştî sê xaneyan xal tê bikaranîn. (…)

j- Serenavên cih, sazî, çem, derya û çiya bi tîpa mezin dest pê dike. (…)

k- Di bîrkariyê de cotxal weke nîşaneya hevdanê tê bikaranîn. (…)

l- Navên ku ji ravekekê pêk tên, heke hevenavek nebûbe parçeyeke serenavî, ew serenav bi tîpa mezin dest pê dike. (...)

m- Cînavkên girêkî, ji du hêmanan pêk tên; veqetandekên binavkirî û gihaneka "**ku**". (…)

n- Peyv û komepeyvên ku xwedî heman peywirê ne, bi bêhnokê tên veqetandin û bêhnok cihê gihanekê digire. (…)

BEŞA 2

1- Rexne û rexnedayîn

2- Ji dîwana Xanî (Helbest)

3- Derwêş û Edûlê

4- Pirtûk

5- Sebahûl Xeyr (Helbest)

WANE 1

REXNE Û REXNEDAYÎN

Waneya me zimanê kurdî bû. Hemû xwendekar di refê de rûniştibûn. Cûdî jî li ser mêzeya dawî rûniştibû. Destên xwe dabûn ber lama xwe, bi xemgînî li lênûsa xwe dinêrî. Di wê kêliyê de mamosteya me bi dengekî nazik got:

- Cûdî, çima tu ew qas kûr dihizirî û xemgîn bûyî? Min te dişopand, lê mixabin bala te qet ne li ser waneyê ye. Ka bêje çi çêbû ye?

Cûdî, bi kelegirî got:

- Mamoste, em îro li baxçeyê dibistanê ji xwe re dilîstin. Di dema lîstinê de min dehfek li Sîpan da û ez reviyam. Hema di wê navberê de Jiyan hat pêşiya min, destê min girt û got: "Cûdî, wisa nabe. Ev tevgerên ku te li beramberî Sîpan kirine şaş in, divê bêyî ku em hev du biêşînin, em ji xwe re bilîzin. Ji ber van nêzîkatiyan, ez te rexne dikim, hêvîdar im tu lêborîna xwe ji hevalê xwe Sîpan bixwazî."

Mamoste bi rûkenî, li Cûdî meyzand û got:

- Belê Cûdî, Jiyanê tiştek pir baş û rast gotiye. Cûdî tu dizanî, rexne û rexnedayin rêbaza çareserkirina hemû şaşî û xerabiyên kesî û civakî ne. Ji ber ku bi riya rexne û

rexnedayînê; em zûtir şaşî û kêmasiyên xwe dibînin. Divê tu bi vê nêzîkatiya Jiyanê kêfxweş bibî.

- Xwendekarên hêja, gelek caran di jiyana perwerdeyê de; kêmasî û pirsgirêkên xwendekar û endamên perwerdeyê çêdibin. Digihîjin asta ku mirov bêçare dimîne. Sedema wê ya sereke ew e ku xwendekarên me, ji kêmasiyên hev re çavên xwe digirin. An jî, lihevhatineke kêmasiyan çêdibe. Bêguman, ev nêzîkatiyên bi vî awayî, ji derveyî pîvanên hevaltiyeke rast in. Ev fêrbûn û nêzîkatiyeke şaş e. Heta bandora xwe li şêweyê avakirina malbat û civakê jî dike.
- Belê xwedekarên hêja, tişta ku hevala we Jiyanê raber kiriye, di cih de ye. Pêwîst e hûn hemû şaşitiyên hevalên xwe rexne bikin. Lê di dema rexne û rexnedayinê de pêdivî bi şêwaza rêzgirtin û rêzdayinê jî heye. Pêwîst e rexnegir jî, rexneyê ji bo xwe weke hezkirin û amojgariyeke rast bibîne.

Cûdî li ser gotin û amojgarîyên mamosteya xwe hizirî û got:

Spas dikim mamosteya hêja, min rexne û rexnedayin bi vî awayî fêm nedikir. We riyeke rast nîşanî me da, li beramberî we hemûyan ez lêborîna xwe ji Sîpan û Jiyanê dixwazim. Di wê baweriyê de bin ku ev şaşitî, wê careke din dubare nebe.

Mamoste got:

- Her bijî, ji te re Cûdî, ez kêfxweşbûm ku te şaşitiya xwe nas kir û lêborîna xwe ji hevalên xwe xwest.

WATEYA PEYVAN

Rexne: Der barê mijarekê de rastî û şaşiyên wê diyar kirine.

Rexnedayîn: Dema ku mirov kêmasiyên xwe tîne zimên.

Dişopand: Lê nêrî da ku bizane ka çi dike.

Raber kir: nîşan da, pêşkêş kir

Kelegirî: Kesê/a ku dike bigirî.

Dehf: Avêtina ber bi pêş ve.

Lêborîn: Bexşandin, efûkirin, lênegirtin

Çareserkirin: Çare lêkirin, dermankirin

Rêzgirtin: Qedirgirtin, ihtîram

Rexnegir: Kesê ku rexne lê tê kirin.

PIRS

1- Çima Cûdî di refê de xemgîn bû?
2- Çima rexne ji bo me pêwîst e?
3- Rexne, bi kîjan armancê tê kirin?
4- Çima kêmasî û şaşiyên xwendekar û endamên perwerdeyê, digihîjin asteke ku mirov bêçare dimîne?
5- Pêwîst e, em li hemberî rexne û rexnedayînê çawa bin?

RÊZIMAN

Lêker: Ji peyvên ku kar, tevger, bûyer û rewşekê diyar dikin re **lêker** tê gotin.

Mînak:

- Hin şagirt ji refê **derdiketin.**
- Pileya germahiyê, di demsala havînê de **zêde dibe.**
- Wan refa xwe **şûşt.**
- Pezê gundiyan li mêrgê **diçêre.**
- Di biharê de kulîk **dibişkivin.**

Peyvsaziya lêkeran: Lêker, di nava xwe de dibin du cure:

1- Lêkerên xwerû
2- Lêkerên nexwerû

1- Lêkerên Xwerû:

Ev cure lêker, di binyata xwe de lêker in û ji hêmaneke tenê pêk tên. Hejmara lêkerên xwerû kêm e, lê ev cûre lêker, bingeha piraniya lêkerên kurdî pêk tîne.

Hin lêkerên xwerû, ev in:

alastin, anîn, avêtin, axaftin, bihîstin, bijartin, biraştin, birin, bûn, çûn, cûtin, firotin, girtin, gotin, guhartin, guvaştin, hatin, hejmartin, hiştin, ketin, kirin, kolan, lîstin, mêtin, nivîstin, pêçan, sotin, xistin, xwarin û hwd.

Mînak:

- Me goştê xwe li ser komirê **biraşt.**
- Bilbilê rengîn li ser darê **venişt**.
- Em bênavber karê xwe **dikin**.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Navê xizmaniyê, dema ku bûbe nasnav û bi nav re bûbe yek, mezin tê nivîsandin. Lê heke nebûbe parçeyeke serenavî, wê demê bi tîpa biçûk dest pê dike.

Mînak: - Dema ez çûm Şamê, min Apo Osman li wir dît.

- Ez û apê xwe Osman li pirtûkxanê rastî hev hatin.

- Seretîpa bêjeya yekem a veguhaztî, ango hevoka di nava dunikê de mezin tê nivîsandin.

Mînak: Mamoste got: "Divê em kedê bidin da ku em bi ser kevin."

Hêmadanîn

- Di nava hevokê de piştî erêkirin û redkirinê, bêhnok tê bikaranîn.

Mînak: Erê, ez dengê te dikim.

Na, min wisa negotiye.

HÎNDARÎ

1- Lêker çi ye?
2- Lêker, li gorî peyvsaziya xwe dibin çend cure? Wan cureyan diyar bike.
3- Pênc lêkerên xwerû rêz bike û sêyan ji wan di sê hevokan de bi cih bike.

WANE 2

JI DÎWANA XANÎ

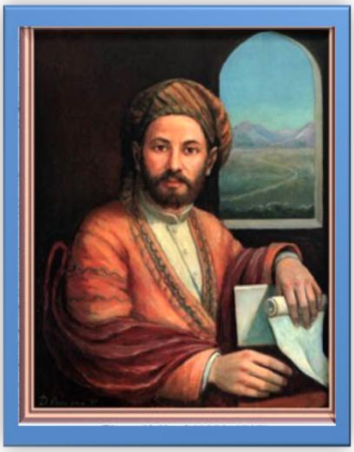

Xeberdana Memê bi dilê kul re
Ku ketibû şerê perwane bi bilbil re

Geh şer dikir wî li gel dilê jar
Digotê: ey xayin û sitemkar

Kanîn ew soz û biryar û ferman
Kanîn ew sûnd û kanîn ew peyman

Te digot rastim li gel te ez her!
Ez wekî te me tu bike bawer

Te digot yek im naguherim
Li ber derdan ez xwe radigirim

Lê mixabin tu pir bê wefa yî
Tu jar û sistê li ber çava yî

Ehmedê Xanî

WATEYA PEYVAN

Perwane: Perperîk, hin ajalên firok ên hûr ku bi çarbaskî ne.

Soz: Sond, ehd

Biryar: Qerar, bijartin, lihevkirina li ser kirina tiştekî.

Ferman: Gotina ku kesek dibêje û yên din wê gotinê pêk tîne.

Peyman: lihevkirin, rêkeftin, bihevrekirina hevkarî.

Radigirim: Li ber xwe didim.

Sist: Ne şidandî, kesê karê xwe zû pêk naîne.

EM HELBESTVANÊ XWE NAS BIKIN

Ehmedê Xanî: Di sala 1651'ê de hatiye cîhanê.

Li gelek bajarên Kurdistanê xwendiye, paşê çûye bajarê Bazîdê, li wê derê medreseyek vekiriye û bûye mamosteyê zarokên kurd. Wî, ji bilî zimanê kurdî; bi farisî, erebî û tirkî jî dizanî. Li gorî agahiyan, Ehmedê Xanî di sala 1707'an de li Bazîdê jiyana xwe ji dest daye û gora wî li Bazîdê nêzî Qesra Îshaq Paşe ye. Niha jî ew cih, bûye ziyaretgeha gelê kurd.

Berhemên wî yên navdar:

- Mem û Zîn
- Nûbihara Biçûkan
- Eqîda Îmanê

Ehnedê Xanî di hemû jiyana xwe de hewl daye ku bingeha perwerdeya bi kurdî deyne. Berhemên xwe yên bi navê "Nûbihara Biçûkan" û "Eqîda Îmanê" jî bi vê armancê nivîsandine. Li gorî Eladînê Secadî, Ehmedê Xanî sertacê nivîskar û helbestvanên kurd e.

PIRS

1- Memê Ala çima bi bilbil re şer dikir?
2- Li gorî helbestê, kê digot; "Li ber derdan ez xwe radigirim?"
3- Helbestvan, di malika şeşan de çi ji dilê xwe re dibêje û çima wiha dibêje?

RÊZIMAN

2- Lêkerên nexwerû: Ev cure lêker; ji lêkerên xwerû, navdêr û hevalnavan; bi alîkariya pêvek, daçek û lêkerên din tên bidestxistin. Ev cure lêker jî, dibin du beş:

a) Lêkerên pêkhatî Ev lêker, bi alîkariya paşgir û pêşgiran tên bidestxistin, dema ku li ser rayeka lêkerê zêde dibin. Paşgir û pêşgirên van lêkeran, bi tena serê xwe ne xwediyê wateyekê ne, lê dema ku li ser rayeka lêkeran zêde dibin, wateyeke nû li lêkerê bar dikin.

1) Paşgirên lêkersaz: "în - andin - an"

Rayek	Paşgir	Lêker	Rayek	Paşgir	Lêker
Rev	în	Revîn	bez	în	bezîn
Rev	andin	revandin	bez	andin	bezandin
Kol	an	Kolan	pêç	an	pêçan

2) Pêşgirên lêkersaz:

Pêşgir	Lêker	Lêker	Pêşgir	Lêker	Lêker
Ra	bûn	Rabûn	ve	gotin	vegotin
Hil	girtin	hilgirtin	da	xistin	daxistin
Wer	ketin	werketin	çê	kirin	çêkirin

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Di serenivîsan de ji bilî gihanek, daçek û veqetandekên ku cuda tên nivîsandin, hemû bêje bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak: Wî nivîsa bi navê "**Raman û Ziman**" xwend.

Mînak: Nivîsa bi navê "**Çiyayên ji Kevirî**" hat weşandin.

Mînak: Tevgera Demokratîk a Demên Dawî.

Hêmadanîn

Bêhnok (,)

- Di hevokên dirêj de ji bo kirde ji hêmanên din ên hevokê veqete, bêhnok tê bikaranîn.

Mînak: Ristem, di çîrokan de weke şêrê serê çiyayên Kurdistanê, dihat nasîn.

- Piştî hevokên xîtabetê, bêhnok tê bikaranîn.

Mînak: Zarokên delal, divê hûn rêzê ji dê û bavên xwe re bigirin.

HÎNDARÎ

1- Lêkerên nexwerû, çawa tên bidestxistin?
2- Sê lêkerên ku bi paşgirên "**în- andin- an**" ve pêk hatiye peyda bike û li ser her yekê ji wan, hevokekê saz bike.
3- Çar lêkerên ku bi pêşgirê ve pêk hatiye, di çar hevokan de bi cih bike.

WANE 3

DERWÊŞ Û EDÛLÊ

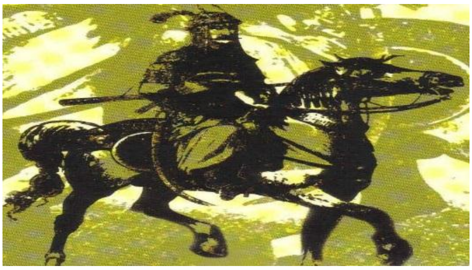

Malbata Derwêş, Êzidî ne. Ji êla Şerqî ne. Ji çiyayê Şengalê ne. Bi sorkirina padîşahên Osmaniyan re mîrê Botanê her tim bi Êzidiyan re di nava şer de ye. Zor û sitemê li wan dike. Êla Şerqî bi xwe jî, ji wê zor û zordariyê para xwe digirin. Lê derfetekê bi dest dixin, gelek şervanên mîrê Botanê dikujin û ji çiyayê Şengalê direvin, tên li çiyayê Qerejdaxê xwe dispêrin Mîrê Milan.

Mîrê Milan, dixwaze ji mêrxasiya Êzidiyan sûdê werbigire. Ji ber vê yekê, di nava konfederasyona êlên Milan de cih dide wan. Di şer û cerdan de wan dide pêş, mîrê Milan bi mêrxasiya wan serbilind e. Havînan bi hev re derdikevin zozanên Qerejdaxê û zivistanan bi hev re dadikevin Germistana Wêranşarê. Di heman salan de bi navê Derwêş kurekî Evdî û bi navê Edûlê jî keçeke mîrê Milan tên cihanê. Konên wan nêzî hev in, zarok bi hev re mezin dibin.

Êdûl, dibe keçeke ku xweşikiya wê li ser zar û zimanan e. Derwêş, di nava hemsalên xwe de her tim li pêş e, mêrxasekî gurçikpola ye.

Edûl, evîna xwe ya rojên pêşîn, wiha vedibêje:

“Ez nizanim, ne eşqê canê min girt

Nizanim ne lingê min li sola delal likumî

Bejna min li pêşiya lawikê Êzidî dihijhijî

Qehwa Yemenê bi ser delalê mala bavê min de rijî”

Derwêş êdî nikare evîna dilê xwe veşêre. Di nava hevalan de gava pesnê xwe dide, dibêje; “Ez, kilê çavên Edûlê me.” Ev

gotin, çawa ku diçe guhê mîr, fermana wan derdixe û Êla Şerqî ji wê derê diteriqe û diçe.

Roj diguhere, sal derbas dibin. Li beriyê ziwahiyeke dijwar heye. Bîrên avê hemû di bin destê êlên Milan de ne. Êlên ereb û tirkmen, ji vê rewşê gelek aciz in. Yekîtiya xwe çêdikin, artêşeke xurt ava dikin û berê xwe didin mîrê Milan. Mîrê Milan dikeve rewşeke gelek zor û zehmet. Di nava êlên wî de mêrxasên ku berê xwe bidin vê artêşa xurt, dernakevin. Neçar dimîne û dibêje; kî berê xwe bide vê artêşê û wan ji hev belav bike, ez ê keça xwe bidim wî. Lê tu kes qayîl nabe. Aqilmend derdikevin, dibêjin; agahiyan bişîne ji Derwêşê Evdî re. Derwêş, piştî hildana agahiyê, bi lez û bez tê.

Adet wisa ye; Edûl fincana qehwê di dîwana mîr de digerîne kî qehwê hilde û vexwe, ew ê bibe serkêşê şer. Derwêş, li dîwanê rûniştiye, lê Edûlê zû bi zû fincanê nêzî wî nake. Ji ber ku dizane çûna vî şerî heye, lê vegera wî tune ye. Piştî ku li hemû dîwanê digerîne û tu kes fincanê hilnade, ji neçarî tîne ber wî, Derwêş bêyî ku lê bihizire, fincana qehwê hil dide û bi ser xwe de dike.

Derwêş, bi çend hevalên xwe re diçe ser êlên ereb û tirkmenan. Li rasta Wêranşarê li dora Girê Edşanê şerekî dijwar diqewime. Li hemberî artêşeke pir mezin, berxwedaneke bi nav û deng didin. Di dawiyê de hemû lehengên ku çûbûn şer, jiyana xwe ji dest didin, lê paşê êlên Milan digihîjin hewara wan û dijmin ji ser axa xwe diqewitînin.

Derwêş, di şer de bi giranî birîndar dibe, gava hewar digihîje wan, êdî li ber mirinê ye. Edûlê digihîje ser wî, serê wî datîne ser çoka xwe, kul û kederên nava dilê xwe dirijîne.

Di ser şerê Derwêşê Evdî re sê sed sal derbas bûn. Piştî wî şerî, êlên kurdan bi serbilindî li zozan û deştên xwe geriyan. Derwêş evîna axa welatê xwe, di ser evîna dilê xwe re girtibû. Her wiha, ev evîn; di çanda kurdan de bûye destan. Ev sê sed sal in ku hîn jî behsa mêrxasiya Derwêş û hevalên wî tê kirin.

WATEYA PEYVAN

Sorkirin: Gurkirina nakokiyan a di navbera du aliyan de.

Qerejdax: Çiyayeke li Bakurê Kurdistanê, di navbera deşta Ruha û Amedê de ye.

Sûd werdigire: Qezenc dike, fêde dike.

Wêranşar: Herêmeke li Bakurê Kurdistanê ye.

Gurçikpola: Kesê biceger, wêrek (mecazî)

Hemsal: Hemtemen

Likumî: Terpilî, hilpekî.

Diteriqîne: Bi her alî ve belav dike.

Ziwahî: Kêmavî, yan jî salên kêm baran.

Artêş: Lêşker, sûpa, koma eskeran.

Çok: Parçeya lingê mirov a ku ditewe.

PIRS

1- Çima Mîrê Milan, Êla Şerqî diteriqîne?
2- Çima Edûlê neçar dimîne ku fincana qehwê li ber Derwêş datîne?
3- Piştî şerê Derwêşê Evdî û hevalên wî, rewşa êlên kurdan çawa bûye?
4- Tevî ku di ser şerê Derwêşê Evdî re sê sed sal boriye, hîn jî di nava gel de behsa mêrxasiya wî tê kirin, çima?

RÊZIMAN

3- Lêkerên hevedûdanî: Ev cure lêker, ji çend hêmanên serbixwe pêk tên. Dema ku mirov wan hêmanan ji hev cuda bike, her yek ji wan xwediyê wateyeke serbixwe ye.

Hin lêkerên hevedûdanî: diyarkirin, başbûn, topavêtin, nexweşketin, dilman, bidestketin, rêzgirtin…

Mînak: Hêzên me, Kobanê ji çeteyan rizgar kir.

Me zevî **av dane**.

Neyaran malên me **talan kirin**.

Em ê sibe, civîna xwe **li dar bixin**.

Lêkerên hevedudanî, bi sê awayan çêdibin:

a- Lêkerên hevedudanî yên ku ji navdêr û lêkerê pêk tên:
Mînak:

Piştî ez û hevalên xwe bi hev şêwirîn me **biryar da**.

Mamoste wêne bi berfirehî **şîrove kir**.

b- Lêkerên hevedudanî yên ku ji hevalnav û lêkerê pêk tên:
Mînak:

Ava me li ber tava havînê **germ bûye**.

Rûyê wî ji fedîbûnê **sor bû**.

c- Lêkerên hevedudanî yên ku ji daçek, navdêr û lêkerê pêk tên (lêkerên bidaçek):
Mînak:

Divê em karê xwe zû **bi dawî bikin**. (bidawîkirin)

Kê **li** te **daye** lawo? (lêdan)

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Bêjeya hevoka ku piştî cotxalê tê, bi tîpa mezin dest pê dike. Lê heke piştî cotxalê mînak hatibin rêzkirin, mînaka destpêkê jî bi tîpa biçûk dest pê dike.

Mînak: Hz. Muhemed gotiye: Ji dê û bavên xwe re baş bin, wê zarokên we ji we re baş bin.

Mînak: Lêker, li gorî peyvsaziya xwe dibin du cure: xwerû û nexwerû.

Hêmadanîn

Bêhnok (,)

- Di hejmarên şikestî (dabeşkirî) de xaneyên ji yekê (1) biçûktir, bi bêhnokê tên veqetandin.

Mînak: Min di ezmûna ziman de 9,5 pile bi dest xist.

- Di nivîsandina navbera dîrok û cihan de bêhnok tê bikaranîn.

Mînak: Ehmedê Xanî, di sala 1707'an de li Bazîdê jiyana xwe ji dest daye.

HÎNDARÎ

1- Lêkerên hevedudanî, çi ne?
2- Lêkerên hevedudanî, bi çend awayan pêk tên? Wan diyar bike.
3- Sê lêkerên hevedudanî peyda bike û sê hevokan li ser wan saz bike.

WANE 4

PIRTÛK

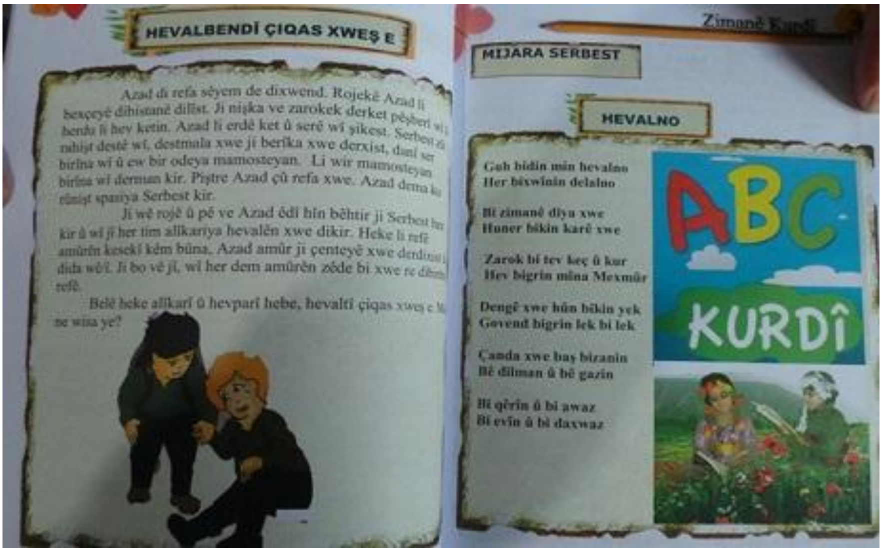

Di cîhana pirtûkan de gelek pirtûkên cur bi cur hene. Mirov ji pirtûkan fêrî agahiyên pir girîng dibe; pirtûk hizir û ramanên mirovên kevn û nû tîne ber destê mirovan. Mirov, bi riya pirtûkan re zanînên xwe fireh dike. Hizir û bîrên mirovan, bi xwendina pirtûkan dewlemend dibin. Ji ber ku pirtûk, ji bo mirovan ronahiya herî baş a siberojê ne.

Dema ku mirov diçe pirtûkxaneyekê, dikare bi sedan pirtûkên li ser wêje, zanist, felsefe û hwd. bibîne. Lê pêwîst e, mirov di hilbijartina pirtûkan de li hin xalan baldar be; ji bo mirovan, naveroka pirtûkê pir girîng e. Ji ber vê yekê, dema ku mirov pirtûkekê hildibijêre, divê naveroka wê dagirtî be. A din jî, ji temenê xwe û têgihiştina pirtûkê agahdar be. Wekî din, pirtûka ku em dixwînin ji bo siberojeke serkeftî, divê li ser hizir, raman û felsefeyeke rast hatibe nivîsandin, da ku sûd jê were girtin. Ji bo vê jî, di dema hilbijartina pirtûkan de ji bo

bidestxistina pirtûkeke bisûd, mirov dikare alîkariyê ji mirovên zana, yan jî mirovên xwende werbigire.

Pirtûk, weke hevalek herî baş ê mirov e. Ger mirov, bi kesek baş re hevaltiyê bike, dê mirov bibe xwedî taybetmendî û sincekî herî baş. Lê eger kesê ku me hevaltî pê re kiriye, xerab be; wê xerabiya wî/ê bigihêje me û em ê jî pê re xerab bibin. Ji ber vê yekê, divê mirov zanibe ku pirtûk ji aliyê xwendin û hilbijartinê ve weke hevaltiyek baş û xerab, bandorên erênî û neyînî li ser mirovan dikin.

WATEYA PEYVAN

Cur bi cur: cihêreng, cur bi cur

Bîr: Hiş, mejî, tiştên di mejiyê mirov de ku dikare vegerîne.

Siberoj: Dema bê, yan jî rojên li pêş ên ku hîn nehatine.

Naverok: Tiştên sereke yên di pirtûkekê, yan jî mijarekê de.

Agahdar: Kesê/a ku haya wî/ê ji tiştekî heye.

Bidestxistin: peydakirin, bidestveanîn.

PIRS

1- Çi sûd ji pirtûkan tê wergirtin?
2- Çi pêwîst e, ji bo hilbijartina pirtûkan?
3- Pirtûk ji bo mirov, weke çi ye?
4- Bandorên pirtûkan ên li ser mirovan çi ne? Şîrove bike.

RÊZIMAN

Dem: Bûyîn, heyîn, pêkhatin û bi her awayî tevgerên kar, di pêvajoyekê de pêk tên. Ji vê pêvajoyê re dema lêkerê tê gotin. Lêker, li gorî daxwazê, pêvekên kes û demê bi xwe ve digire.

Di zimanê kurdî de sê demên bingehîn hene:

1- Dema niha **2**- Dema bê **3**- Dema borî

1- Dema niha: Heke karek di dema têdeyî de bê kirin, dema vî karî; weke dema niha tê binavkirin.

Mînak: Diya min şîr **dikelîne**.
Fêkî di demsala havînê de **digihîjin**.

Mamoste waneyê **şîrove dike**.

Di van mînakên li jor, di dema axaftinê de bûyer, kirin, tevger... diqewimin.

Dema niha; bi alîkariya pêveka "**di-**" û rayeka dema niha ya lêkerê, piştre pêvekên kesane (cînavkên kesandinê) lê tên zêdekirin. Bi vî awayî, dema niha saz dibe**.**

Teşeya hevokê ya di dema niha de:

Kirde + (di + rayeka lêkerê ya dema niha + pêvekên kesane li gorî kirde) + têrker

Neyîniya dema niha: Neyîniya dema niha, bi alîkariya pêveka neyîniyê "**na-**" pêk tê. Ev pêvek, tê şûna pêveka dema niha "**di-**" û wateya neyîniyê dide lêkerê. Lê pêveka neyîniyê ya lêkerên "**karîn**" û "**zanîn**", "**ni-**" ye

Mînak: - Ez ji welatê xwe **na**revim.

- Ez **ni**karim werim. - Ez **ni**zanim tu çi karî dikî.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Dema ku yek bixwaze balê bikişîne ser tiştekî, wî tiştî bi tîpên mezin dinivîse.

Mînak: ZIMAN, NASNAMEYA MIROVAN E.

- Seretîpa navê taybet ê ku li lawiran tê kirin, mezin tê nivîsandin.

Mînak: Ez her roj Reşê li beyarê gund diçêrînim. (Reşê; navê çêlekekê ye.)

Hêmadanîn

Bêhnok (,)

- Di nivîsandina çavkaniya gotarên lêkolînê de bêhnok dikeve navbera nav, paşnav, navê berhemê û hwd.

Mînak: Dîwana Osman Sebrî, Osman Sebrî, Weşanên Perî, Stenbol, 2004.

- Beriya gihanekên weke; "çimkî, lewre, lê belê, lê, ji ber ku..." bêhnok tê danîn.

Mînak: Min ew nedît, lê belê min dengî wî kir.

HÎNDARÎ

1- Demên bingehîn ên zimanê kurdî, diyar bike.
2- Teşeya hevokê ya dema niha binivîse û bi mînakekê şîrove bike.
3- Lêkerên (zanîn- çêbûn- pirsîn) di sê hevokan de bi cih bike ku di rewşa neyînî ya dema niha de bin.

WANE 5

SEBAHÛL XEYR

Sebahûl xeyrî xanê min, şehî şêrîn zebanê min
Tu yî rûh û rewanê min, bibit qurban te canê min

Te'alalah çi zatî tu, çi wê şêrîn sîfatî tu
Ne wek qend û nebatî tu, yeqîn rûh û heyatî tu

Heyat û raheta canim, sebahûl xeyrî ya Xanim
Were bînahiya çavan, bibînim bejn û balayê

Sebahûl xeyrî mesta min, letîfa cam bi destan im
Xumar û meyperesta min, tu yî meqsûd û qesta min

Ji meqsûdan tu yî bes min, bibin ber çerxê Etles min
Ji xeynî te nevêt kes min, bi reş tu zîn muqews min

Di benda zulf û çewgan im, sebahûl xeyrî ya Xanim
Were bînahiya çavan, bibînim bejn û balayê

Melayê Cizîrî

WATEYA PEYVAN

Xanê min: xatûn, sitî, rêzdar
Şehî: Qralîçe, şaha jin.
Zeban: zar, ziman
Qend û nebat: Du cureyên şekiran ên pir şêrîn.
Bînahî: Dîtin, pêhesîna çavan.
Bala: bilind, berz, ne nizm
Xumar: Serxweş, kesê meyvexwarî.
Meyperest: Kesê ku ji meyê pir hez dike.
Çerx: Felek, cihê ku bê stêrk.
Nevêt: naxwazim
Bireş: birih reş
Zîn: xemilandî, bedew
Çewgan: Qewsandî, tewandî, bi awayê girover.

EM HELBESTVANÊ XWE NAS BIKIN

Melayê Cizîrî: Navê wî yê resen Mele Ehmed e, kurê Mihemed e. Di sala 1566'an de li Cizîra Botan ji dayik bûye. Mamosteyê wî yê yekem, bavê wî ye. Piştî wê, li gelek cihan xwendina xwe domandiye, weke; Amed, Çewlig, Heskîf û hwd. Melayê Cizîrî şêwirmendiya Mîrê Botan; Mîr Şerefxan kiriye. Berhema wî ya navdar, dîwana wî ye. Ji bilî vê dîwanê, hin helbestên wî yên di nav gel de tên gotin. hene. Di sala 1640'î de jiyana xwe ji dest daye, li Cizîra Botan, li Medresa Sor hatiye veşartin û gora wî bûye ziyaretgeha gel.

PIRS

1- Helbestvan, di malika duyem de yara xwe dişibîne çi?
2- Helbestvan, di malika pêncem de dixwaze çi bêje?
3- Çima helbestvan, gelek peyvên erebî bi kar anîne?

RÊZIMAN

2- Dema bê: Ev dem, ji bo karekî ku hîn pêk nehatiye, tê bikaranîn. Kar, hîn dest pê nebûye, lê wê di dema pêş de pêk bê.

Dema bê; bi alîkariya amrazên dema bê “**dê**” , “**ê**” û “**wê**” pêk tê. Pêveka “**bi-**“ tê ber rayeka dema niha ya lêkerê. Bi vî awayî, dirûvê dema bê ya lêkerê bi dest dikeve.

Teşeya hevokê ya dema bê, bi vî awayî ye:

Kirde + amraza dema bê (dê, ê, wê) + (bi + rayeka lêkerê ya dema niha + pêveka kesane li gorî kirdeyê) + têrker

Mînak: - Ez ê karê xwe biqedînim, paşê bi te re biaxivim.

- Yasir dê helbestekê bixwîne.
- Ger tu alîkariya min bikî, wê karê me zû biqede.

. **Li gorî cînavkan kişandina lêkerê ya di dema bê de**

- **Ez ê** hevalên xwe li şahiyê **bibîn<u>im</u>**.
- **Tu yê** dest bi pêşbirkê **bik<u>î</u>**?
- **Ew ê** nên belav **bik<u>e</u>**.
- **Em-hûn-ew ê** bi ser **bikev<u>in</u>**.

Neyîniya dema bê

Neyîniya dema bê, bi alîkariya pêveka neyîniyê “**ne-**“ pêk tê.

Ev pêvek, şûna pêveka “**bi-**“ digire.

Mînak:

Em ê xwîna şehîdên xwe li erdê **ne**hêlin.

<u>TÊBÎNÎ</u>: Di lêkerên ku bi pêşgirê pêk hatine de pêveka (**ne-**) dikeve navbera pêşgir û rayeka lêkerê.

Mînak: Em ê tu carî ji doza azadiyê ve**ne**gerin.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Peyvên ku bi tîpa mezin dest pê dikin:

- Navê pirtûk, kovar û rojnameyan, bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak: Pirtûka "**Eleyam**" ya Taha Husên pir bala min kişand.

Mînak: Kovara "**Hawar**" di sala 1932'yan de dest bi weşanên xwe kir.

Mînak: Min çend gotarên xwe di rojnameya "**Vedeng**" de weşandin.

Hêmadanîn

Bêhnok (,)

- Li pêş û paşiya hevok û hêmanên navîn, bêhnok tê danîn.

Mînak: Dugirê, Gundewarê Tirbespiyê, warê şehîdan e.

- Di hin hevokan de ji bo ku peyv bê kirpandin, piştî wê bêhnok tê danîn.

Mînak: Melayê Cizîrî, helbestvanekî mutesewif bû.

HÎNDARÎ

1- Teşeya dema bê çawa ye? Wê teşeyê binivîse.
2- Amrazên dema bê binivîse û li ser her yekê ji wan, hevokekê saz bike.
3- Sê hevokan li ser neyîniya dema bê saz bike, ku lêkerek ji wan bi pêşgirê ve pêkhatî be.

HÎNDARÎ

A- Ji vebijêrkên li jêr, a rast hilbijêre.

1- Lêker, li gorî peyvsaziya xwe dibin;

a- Du cure **b-** Sê cure **c-** Çar cure **d-** Pênc cure

2- Di hevokên li jêr de kîjan jê lêkera wê xwerû ye? Binê lêkera xwerû xêz bike.

a- Me av vexwar.
b- Wan hin fêkiyên xwe firotin.
c- Zarok ji darê werket.
d- Cotkar zeviyê xwe av da.

3- Peyva "peyman" tê çi wateyê?

a- Helkeft **b-** Rêkeftin **c-** Name **d-** Lihevnekirin

4- Ji lêkerên li jêr, kîjan jê ne pêkhatî ye?

a- Ajotin **b-** Revandin **c-** Bezîn **d-** Kolan

5- Lêkerên hevedûdanî, bi çend awayan pêk tên?

a- Du **b-** Sê
b- Çar **d-** Şeş

6- Di hevokên li jêr de lêkera kîjanê hevedudanî ye û ji lêker û hevalnavekî pêk tê?

a- Rêveberiya xweser, saziyên cuda ava kirin.
b- Çûk li ser darê veniştin.
c- Şahiya me zû bi dawî bû.
d- Rûyê Ciwan ji tirsa zer bû.

7- Di zimanê kurdî de çend demên bingehîn hene?

a- Du dem **b-** Sê dem **c-** Çar dem **d-** Heft dem

8- Ji lêkerên li jêr, kîjan jê ne di dema niha de ye?

a- Vedixwe **b-** Temaşe dike **c-** Rûniştin **d-** Dişo

9- Ji hevokên li jêr, kîjan jê ne di dema bê de ye?

a- Ew ê zû rakeve.
b- Nalîn û Hesan wê biçin malê.
c- Ez wê her roj dibînim.
d- Mihemed dê xwarinê bixwe.

Peyvên li jêr ên hemwate, bigihîne hev.

Dehf	Ziman
Sist	Terpilî
Likumî	Neşidayî
Bidestxistin	Avêtina ber bi pêş ve
Zeban	Peydakirin

C- Vebijêrkên li jêr ên rast; bi tîpa (R) û yên şaş jî; bi tîpa (Ş) hêma bike û yên şaş sererast bike.

a- Ji peyvên ku kar, tevger, bûyer û rewşekê diyar dikin re lêker tê gotin. (...)

b- Lêkerên xwerû, ji hêmanekê zêdetir pêk tên. (...)

c- Navê xizmaniyê, heke nebûbe parçeyeke serenav, wê demê bi tîpa biçûk dest pê dike. (...)

d- Di nava hevokê de piştî erêkirin û redkirinê, xal tê bikaranîn. (...)

e- Lêkerên hevedudanî, bi alîkariya pêşgir û paşgiran tên bidestxistin, dema ku li ser rayeka lêkeran zêde dibin. (...)

f- Di sernivîsan de ji bilî daçek, gihanek û veqetandekên ku cuda tên nivîsandin, hemû bêje bi tîpa mezin dest pê dikin. (...)

g- Di nivîsandina çavkaniyên lêkolînê de bêhnok dikeve navbera nav, paşnav û navê berhemê. (...)

h- Dema bê, ji bo karekî ku hîn pêk nehatiye tê bikaranîn. (...)

i- Di lêkerên ku bi pêşgirê ve pêkhatine de pêveka neyîniyê (**ne**) dikeve pêşiya lêkerê. (...)

j- Navê pirtûk, kovar û rojnameyan, bi tîpa biçûk dest pê dikin. (...)

BEŞA 3

1- **Demokrasî**

2- **Zozan (Helbest)**

3- **Behlûl û Darbirîn**

4- **Cejna Karkeran**

5- **Hogir û Meryem (Şano)**

WANE 1

DEMOKRASÎ

Demokrasî; awayê birêvebirina gel e. Pergala jiyana civakî ya rasterast e. Rêbazeke li dijî rêbazên şaristaniya navendî ye û tê wateya vîna giştî.

Dema tê gotin, demokrasî; nayê wê wateyê ku dilê me çi dixwaze, em wê bikin, an jî pêk bînin. Demokrasî bi xwe, jiyaneke bipîvan û rêkûpêk e. Ji ber vê yekê, demokrasiya rast, parastina nirx û sincê civakî ye.

Bêguman, demokrasî ji civaka sincî û polîtîk dest pê dike. Tu civak, bêyî jiyana sincî û polîtîk nabe. Cihê ku sinc û polîtîka lê hebe, wê demokrasî jî lê hebe. Ev her sê têgeh; weke xweşikbûn, başî û rastiyê bi hev ve giradayî ne.

Perwerdeyeke ku li ser van her sê têgehan bê rûniştandin, wê bêhtir rastiyên xwe yên civakî nas bike.

Her xwendekarê ku li ser van bingehan perwerdeyê dibîne, demokrasiyê nas dike û fêrî rêgezên demokrasiyê dibe. Li gel perwerdeya ji malbat û dibistanê fêr dibin, pîvana demokrasiyê nas dikin.

Ji ber ku şaristanî û dewlet, li dijî demokrasiyê ne. Ji bo demokratbûna civakê, encax bi kesayet û mamosteyên demokrat ve perwerdeyeke demokratîk gengaz e. Bi vê boneyê, pêwîst e mamoste têra xwe demokrat be, rêgezên demokrasiyê û şêweyê demokratbûnê baş bizane û pêkanîna wê li ber çavên zarokan pêk bîne. Da ku zarok jî fêrî jiyana demokratîk bibin.

WATEYA PEYVAN

Demokrasî: Rêveberiya gel xwe bi xwe.

Pergal: Sîstem, awa û şêweya kirina tiştekî.

Rasterast: Yekser, dîrek, yekderb

Şaristanî: Medeniyet

Navendî: Tişta li navendê,

Bêguman: Bêşek, tişta ku guman tê de nebe.

Polîtîka: Ramyarî, siyasî

Rêgez: Prensîp, mebde

Gengaz: Pêkan, mumkin, tişta dibe ku bûbe, yan jî bê kirin.

PIRS

1- Demokrasiya rast çi ye?

2- Demokrasî, ji ku derê dest pê dike?

3- Demokrasî, çi bi mirovan dide qezenckirin?

RÊZIMAN

3- Dema borî: Ev dem, karekî ku beriya niha hatiye kirin, diyar dike.

Dema borî, di nava xwe de dibe pênc beş:

1. Dema boriya têdeyî (nêzîk)
2. Dema boriya dûdar
3. Dema boriya berdest
4. Çîrokiya dema boriya têdeyî
5. Çîrokiya dema boriya dûdar

1- Dema boriya têdeyî: Di dema boriya têdeyî de hêj zêde dem di ser kirina kar re derbas nebûye û nû hatiye kirin.
Mînak: **Min pirtûk xwend.**

Di dema boriya têdeyî de pêveka demê li ser koka pevyê nehatiye zêdekirin û bûyer bi awayê xwerû maye.

Mînak:

Lêkera negerguhêz

Yekjimar	**Pirjimar**
Ez ketim.	Em ketin.
Tu ketî.	Hûn ketin.
Ew ket.	Ew ketin.

Lêkera gerguhêz

Yekjimar	**Pirjimar**
Min pirtûk xwend.	Me pirtûk xwend.
Te pirtûk xwend.	We pirtûk xwend.
Wê/wî pirtûk xwend.	Wan pirtûk xwend.

Neyîniya dema boriya têdeyî: Di dema boriya têdeyî de lêker pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û dikeve rewşa neyîniyê.
Mînak:

Min erka xwe **ne**kir.

Wî av ve**ne**xwar.

Wê li nûçeyan temaşe **ne**kir.

Wan soza xwe bi cih **ne**anî.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Rastnivîsa lêkeran:

Dema ku lêker bi pêşgirê ve pêk hatibe, pêveka dema niha "**di-**" û pêveka neyîniyê "**na-**" dikevin navbera pêşgir û rayeka lêkerê.

Mînak:

vekirin —pêveka dema niha (di)→ ve**di**ke

vekirin —pêveka neyîniyê (na)→ ve**na**ke

Hêmadanîn

Cotxal (:)

Dema ku di nava hevokê de tiştek tê gotin, an taybetmendiyên tiştekî tên rêzkirin, an jî wateya wê tê vegotin **cotxal** tê bikaranîn.

Mînak 1: Hevalê wî lê nihêrt û wiha got: "Em ê te jî bibînin."
Mînak 2: Tiştên ku mirovê baş ji yê xirab vediqetînin, sê ne: dilpakî, wêrekî û camêrî.
Mînak 3: Rengdêr: Ew tiştê ku rengê navdêrê nîşan dide.

HÎNDARÎ

1- Çi cudahî di navbera dema niha û dema boriya têdeyî de heye?
2- Dema borî, di nava xwe de dibe çend beş? Wan diyar bike.
3- Du hevokan li ser lêkerên (xwestin, revîn), di dema boriya têdeyî de saz bike.
4- Du hevoka li ser lêkerên (dagirtin, bezandin), di dema boriya têdeyî û rewşa neyînî de saz bike.

PENDÊN PÊŞIYAN

1- Bêje ev nanê ha ji sibe re, nebêje ev karê ha ji sibe re.
2- Belaya ji nezanbûnê mezintir tune ye.
3- Heta nekeve li ser destan, nizane qîmetê lingan.

WANE 2

ZOZAN

Zozanên me bilind in

Tev bi zevî û gund in

Di wan hene avên sar

Tev devî û rêl û dar

Raxerên wan gulçîçek

Firinde tê lek bi lek

Havînan em diçin wan

Tevî koç û pez û gan

Derbas dikin rojên geş

Li ser wê nefela xweş

Dilîzin û dibezin

Heyanî koç dakevin

Dema çiya dibin sar

Payîz dibe em tên xwar

Osman Sebrî

WATEYA PEYVAN

Zozan: Çêrgehên havînan ku koçer diçinê, ji ber ku hênik in.

Zevî: Erdê çandiniyê, axa ku dexl û dan lê tên çandin.

Rêl: Daristanok, dehlên biçûk.

Raxer: hawîrdor, qirax

Gulçîçek: Cureyeke gulan, ku pir reng û bêhn xweş e.

Lek bi lek: Ref bi ref, pêl bi pêl.

Koç: Malên barkirî yên ku lawirvaniyê dikin.

Gan: Lawirên kedî yên weke; çêlek, ga, gamêş.

PIRS

1- Li gorî helbestvan, zozanên me çawa ne û çi tê de hene?
2- Kengî koçer diçin zozanan û çima?
3- Koçer, çawa dema xwe ya li zozanan derbas dikin?
4- Kengî koçer ji zozanan vedigerin û çima?

RÊZIMAN

2- Dema boriya dûdar: Di dema boriya dûdar de kar pêk hatiye û demek di ser kirina wî karî re derbas bûye û bandora wî ta niha berdewam dike.

Ev dem; ji pêveka dema boriya dûdar "**-e**" û rayeka dema borî pêk tê. Lê ji bo cudahî bikeve navbera pêveka dema boriya dûdar "**-e**" û pêveka kesane ya kesê sêyem ê yekjimar "**-e**", pêveka dema boriya dûdar dibe "**-iye**". Her wiha, dema ku lêker bi dengdêrê biqede, ev pêvek dîsa "**-iye**" ye.

Mînak:

Lêkera negerguhêz		Lêkera gerguhêz	
Yekjimar	**Pirjimar**	**Yekjimar**	**Pirjimar**
Ez keti**me.**	Em keti**ne.**	Min darin çandi**ne.**	Me darek çand**iye.**
Tu ket**iye.**	Hûn keti**ne**	Te darin çandi**ne**.	Wan darek çand**iye**.
Ew ket**iye**.	Ew keti**ne.**	Wî/wê darin çandi**ne.**	We darek çand**iye**.

Neyîniya dema boriya dûdar

Dema boriya dûdar, pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak: Min pirtûkên dîrokî pir **ne**xwendine.
Mixabin, me hin hevalên xwe ve**ne**xwendine şahiyê.
Me şehîdên xwe ji bîr **ne**kirine.

3- Dema boriya berdest: Dema ku bûyerek di dema borî de bi domdarî hatibe kirin, ev dem tê bikaranîn. Ev dem, ji pêveka dema niha "**di-**" û rayeka dema borî pêk tê.

Mînak:

Lêkera negerguhêz		Lêkera gerguhêz	
Yekjimar	**Pirjimar**	**Yekjimar**	**Pirjimar**
Ez dihatim.	Em dihatin.	Min pirtûk dixwend.	Me pirtûk dixwend.
Tu dihatî.	Hûn dihatin.	Te pirtûk dixwend.	We pirtûk dixwend.
Ew dihat.	Ew dihatin.	Wî/ê pirtûk dixwend.	Wan pirtûk dixwend.

Neyîniya dema boriya berdest: Dema boriya berdest, pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û pêkhatina kar di warê neyîniyê de pêşwazî dike.

Mînak: - Kes bi wî re **ne**dilîst.
- Min rastiya mijarê **ne**dizanî.
- Ew li cihekî rû**ne**dinişt.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Rastnivîsa lêkeran:

- Lêkerên hevedudanî, dema ku weke lêker bên kişandin, hêmanên lêkerê ji hev cuda tên nivîsandin. Lê dema ku weke navdêr bin, bi hev ve tên nivîsandin.

Mînak: - Ez xwe ji bo ezmûnê **amade dikim**.

- **Biryardan** hêsan e, lê **destpêkirin** dijwar e.

Hêmadanîn

Cotxal (:)

- Dema ku mînak tê dayîn, cotxal tê bikaranîn.

Mînak: Endamên hevokê, ev in: pêveber, kirde, bireser û têrker.

- Di deqên wêjeyî de dema ku gotûbêj hebe, piştî navê kesekî/ê cotxal tê danîn.

Mînak: Hanî: Tu kengî hatî?

Hala: Ez duh bi şev hatim.

HÎNDARÎ

1- Çî cudahî di navbera dema boriya têdeyî û dema boriya dûdar de heye.

2- Li ser lêkerên (bezîn, bezandin) du hevokan saz bike ku ev lêker di dema boriya dûdar de bin.

3- Dema boriya berdest ji çi pêk tê?

4- Du lêkeran peyda bike; yek gerguhêz û ya din negerguhêz be û du hevokan li ser wan saz bike ku di dema boriya berdest de bin.

WANE 3

BEHLÛL Û DARBIRÎN

Rojekê Behlûl ji bo darbirînê, diçe daristanê. Bivirê xwe radike, diçe ser darekê û wî çiqê ku di bin lingê xwe de dibire.

Di wê demê de zilamek di wê derê re derbas dibe û çavên wî li Behlûl dikeve. Ji Behlûl re dibêje: "Ma tu çi dikî! Tu yê bikevî, tayê dar ê li bin lingê xwe nebire."

Behlûl, guh nade axaftina wî û darbirîna xwe didomîne. Piştî demekê, Behlûl bi dar û bivir ve zirp li erdê dikevin.

Behlûl, piştî xwe komî serhev dike û bêhna xwe vedike, ji xwe re dibêje: "Wey, ev çi zilamekî bihiş bû, wî çawa zanî ku ez ê bikevim, niha ew dizane ka ez ê kengî bimirim jî." Bi lez û bez dikeve pey wî zilamî û di rê de wî dibîne û jê re dibêje:

"Te zanî ez ê bikevim, niha bêje, ez ê kengî bimirim." Mêrik dike û nake, nikare xwe ji destê Behlûl rizgar bike. Ji neçarî dibêjê: "Here dema ku te kerê xwe bar kir û tu gihîştî evraziyekê, kerê te sê caran bizire wê demê tu yê bimirî."

Behlûl jî bi tirs û lerz çû, darên xwe komkirin û barê xwe bar kir. Di rê de rastî evraziyeke dirêj hat. Kerê wî ji germa û westanê carekê zirî, Behlûl got: “Ax! laşê min dêşe.” Piştî demekê, cara duyem ker zirî, Behlûl got: “Ax! Taya mirinê hat min.” Behlûl riya xwe bi tirs domand.

Cara sêyan kerê wî careke din zirî. Behlûl zanî êdî ev dawî ye, di ber xwe de got: “Ey Xweda! Ez êdî mirî me.”

Weke miriyan xwe dirêjî erdê kir. Tarîtiya şevê bi ser de hat.

Behlûl dît: “Eywax gurek hat.” Gur li dora kerê wî zivirî û xwest kerê wî bixwe.

Behlûl got: “Guro, guro tu jî dizanî ku ez mirî me, ji ber vê yekê tu tê ber çavên min û kerê min dixwî, ka bila ez sax bûma, vêca bila te biwêriya nêzîkî kerê min bibûya!”

WATEYA PEYVAN

Bivir: Amûreke ku mirov li daran dide û wan pê dibire.

Zirp: Gurmîn, ketina li ser erdê ya bi awayekî xurt.

Rizgarkirin: Azadkirin, serbestkirin

Evrazî: Kaş, riya diçe bilindahiyê, cihê ku ber bi jor ve bilind dibe.

Bizire: Dema ku ker dengê xwe derdixe.

Lerz: recifîn, qutifîn, livlivîn

Westan: Betilîn, kerixîn

Ta: Germahî, an jî sermaya zêde ya laş digire, ji ber nexweşiyê.

Biwêriya: cesaret kiriba, netirsiya

PIRS

1- Çima Behlûl û bivirê xwe zirp li erdê ketin?
2- Mêrik, çi ji Behlûl re got da ku xwe jê rizgar bike?
3- Behlûl çi gote gur, dema ku gur dixwest kerê wî bixwe?
4- Tu jî pêkenokekê binivîse.

RÊZIMAN

4- Çîrokiya dema boriya têdeyî (Dema boriya çîrokî):

Di dema boriya çîrokî de; kar, tevger û bûyer di dirêjahiya dîrokê de çêbûne. Ev dem; ji rayeka dema borî û lêkera "**bûn**"ê pêk tê. Her wiha, tîpa "**i**" weke dengekî alîkar dikeve navbera du dengdaran.

Mînak:

Lêkera negerguhêz		Lêkera gerguhêz	
Yekjimar	**Pirjimar**	**Yekjimar**	**Pirjimar**
Ez çûbûm.	Em çûbûn.	Min av vexwaribû.	Me av vexwaribû.
Tu çûbûyî.	Hûn çûbûn.	Te av vexwaribû.	We av vexwaribû.
Ew çûbû.	Ew çûbûn.	Wî/ê av vexwaribû.	Wan av vexwaribû.

Neyîniya dema boriya çîrokî

Dema boriya çîrokî, pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û pêkhatina kar di warê neyîniyê de pêşwazî dike.

Mînak:

- Wê tu guneh **ne**kiribû, ji ber vê yekê ew neditirsiya.
- Min hevalekî xwe ve**ne**xwendibû, tevî ku min ew ji bîr **ne**kiribû.

5- Çîrokiya dema boriya dûdar:

Ev dem, pir zêde nayê bikaranîn. Dema ku mirov qewimîna tiştekî ji hinekan bibihîze, yan jî mirov bêhemdî tiştek kiribe, tê bikaranîn. Ev dem; ji çîrokiya dema boriya têdeyî û pêveka dema boriya dûdar "**-e**" pêk tê.

Mînak:

Lêkera negerguhêz		Lêkera gerguhêz	
Yekjimar	**Pirjimar**	**Yekjimar**	**Pirjimar**
Ez hatibûme.	Em hatibûne.	Min pirtûk xwendibûye.	Me pirtûk xwendibûye.
Tu hatibûye.	Hûn hatibûne.	Te pirtûk xwendibûye.	We pirtûk xwendibûye.
Ew hayibûye.	Ew hatibûne.	Wî/ê pirtûk xwendibûye.	Wan pirtûk xwendibûye.

Neyîniya çîrokiya dema boriya dûdar

Ev dem; weke demên din ên borî, bi alîkariya pêveka neyîniyê "**ne-**" ya ku tê pêşiya lêkerê û dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak: - Tu ji welêt nehatibûye.
- Min pirtûk **ne**xwendibûye.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

- Nivîsîna tîpa "î" ya beriya tîpa "y"

Dema ku tîpa "**î**" beriya tîpa "**y**" bê, ev tîp kurt dibe û dibe "**i**". Ji ber ku "**y**" tîpeke nîvdengdêr e, "**î**" kurt dibe.

Mînak: Kerî → Ev keriyê pez ê gundê me ye.
Gundî → Ez û Emer gundiyê hev in.

Têbînî: Dema ku tîpa "**î**" û "**y**" ji hev cuda bên nivîsandin, "**î**" nayê kurtkirin û weke xwe dimîne.

Mînak: Ew kî ye? Ew Conî ye.

Hêmadanîn

Cotxal (:)

- Di demê de ji bo nîşandana demjimêr û xulekê, di navbera demjimêr û xulekan de cotxal tê danîn.

Mînak: Ez her şev, di demjimêr 8:30'an de li nûçeyan guhdarî dikim.

- Di bîrkariyê de weke nîşana parvekirinê tê danîn.

Mînak: 18:6=3

HÎNDARÎ

1- Çi cudahî di navbera çîrokiya dema boriya têdeyî û çîrokiya dema boriya dûdar de heye?
2- Çîrokiya dema boriya têdeyî û dûdar ji çi pêk tên?
3- Du hevokan li ser çîrokiya dema boriya têdeyî saz bike, ku lêkerek gerguhêz û ya din negerguhêz be.
4- Du hevokan li ser çîrokiya dema boriya dûdar saz bike, ku lêkerek gerguhêz û ya din negerguhêz be.
5- Du hevokan li ser lêkerên (raketin- vexwendin) saz bike di her du demên borî yên çîrokî de ku tê de ev lêker di rewşa neyînî de bin.

WANE 4

CEJNA KARKERAN

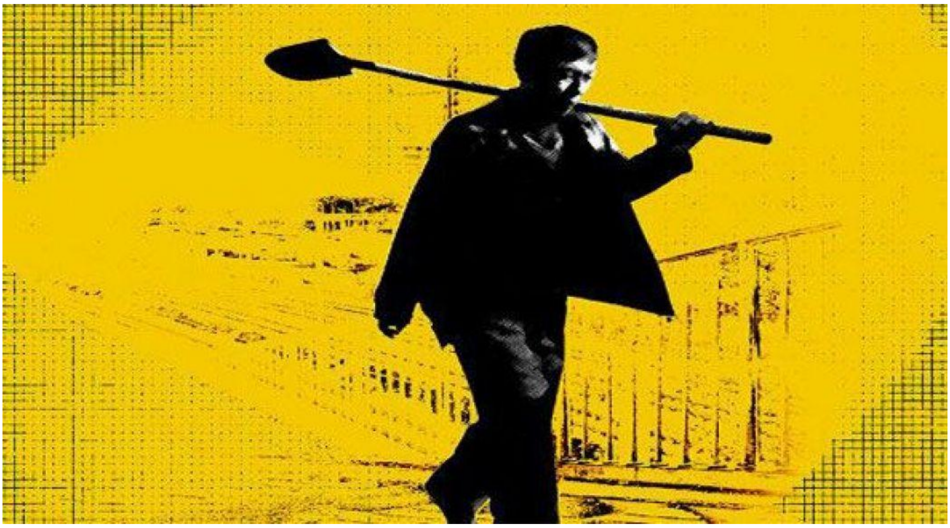

Ji dîroka kevn heya roja me ya îro li ser karker, kedkar û xebatkaran; gelek tundî, zordarî, çewisandin û bêmafiyeke bêsînor hatiye meşandin. Maldar û axayên ku hêza xwe ji pergala sermiyandar digirin, ji bo berjewendiyên xwe, sûd û berhemeke pir mezin bi dest bixin, her dem karkeran weke koleyan didin xebitandin. Ev kiryarên hovane, heya roja me ya îro jî li gelek deverên cîhanê bi awayekî rêkûpêk tên meşandin.

Karkeran gelek caran, bi şêweyên cur bi cur li hemberî pergala serdest têkoşîn û berxwedan meşandine. Di van çalakiyan de gelek kes bi qehremanî şehîd bûne.

Ji salên 1850 heya 1890'î li parzemînên Awûstiralya, Emerîka û Ewrûpayê hin çalakiyên weke; çalakiyên birçîbûnê, meş û civîn hatine lidarxistin. Bi taybetî, di 1'ê Gulana 1886'an de li bajarê Şîkago meş û grevên pir mezin hatine çêkirin. Bi sed hezaran karker li kolanan meşiyane. Hêzên dewletê bi tundiyeke bêsînor êrîşî van meşan kirine. Gelek karker di van êrîşan de

hatine girtin, birîndarkirin û kuştin. Hemû çalakiyên demokratîk, hatine qedexekirin.

Ev bûyer, li gelek aliyên cîhanê bandor li ser çîna karkeran kiriye. Di nava karkeran de şiyariyek çêbûye. Karkeran, ji bo ku hin mafên xwe bi dest bixin, xwe birêxistin kirin. Sendîka ava kirin, civîn û konferans li dar xistin. Daxwazên karkeran yên sereke ev bûn:

1- Xebata rojê ya 12 demjimêran, daxînin 8 demjimêran.
2- Heft rojên xebatê, di hefteyê de bibin şeş roj.
3- Rojeke karkeran a taybet hebe (Roja karkerên cîhanê).

Bi demê re ev maf, li hinek herêman, an jî dewletan hatin pêkanîn. Di konferansa duyem a ku li Parîsê hat çêkirin de biryar hat dayîn ku li hemû aliyên cihanê 1'ê Gulanê bibe roja hevgirtin, têkoşîn û roja karkerên cihanê.

Ev roj, niha jî li gelek welatên cîhanê bi fermî tê pîrozkirin. Li hin welatan çalakiyên siyasî tên pêşxistin, lê mixabin li hin deveran jî qedexe ye. Ji bo ku mafên karkeran bi giştî werin bidestxistin; gelek kesayet, sazî û partiyên sosyalist, demokrat û azadîxwaz xebatên pir hêja meşandine. Her wiha, têkoşîna azadiya gelê kurd, bi azadiya gelan ve girêdayî û ji bo mafên karkeran jî li gelek deverên cîhanê li hemberî kedxwariya pergala sermiyandar, berxwedaneke bêhempa meşandiye. Niha jî, ev berxwedan û têkoşîn tê berdewamkirin. Bi taybetî, li Rojhilata Navîn ji bo biratiya gelan, wekhevî, demokrasî, aştî û aramiya herêmê, pergala bi navê; "Xweseriya demokratîk" wê bibe bersiva hemû pirsgirêkên karker, cotkar û gelên bindest. Ev felsefeya ku ji hemû gelan re azadîxwaz e, wê bibe kilîla şoreşê ya hemû pirsgirêkên civakê û herêmê.

WATEYA PEYVAN

Tundî: Dijwarî, kotekî, zorî

Sermiyandar: kapîtalîst, maldar, dewlemend

Berjewendî: fêde, sûd, qezenc

Berhem: Encama karekî, tişta/ê hatiye çêkirin, an çêbûye.

Kole: Benî, kesê bindest ê ku di jiyana xwe de ji bo kesekî din dixebite.

Kiryar: Tişta/ê hatiye kirin, an jî tê kirin.

Parzemîn: Rûberekî pir fireh ji bejahiyê, ku bi derya û zeryayan ve dorpêçkiriye, weke; Asya, Ewrûpe, Emerîka…

Şîkago: Bajarekî Emerîkayê ye.

Grev: Ji ber nerazîbûnê, demekê rawestandina kar.

Sendîka: Saziyeke ku karkeran birêxistin dike û parastina mafê wan dike.

Konferans: civîn, kombûn,

Hevgirtin: hevalbendî, îtîfaq

Sosyalîst: Kesê ku baweriyê bi sosyalîzmê tîne.

Bêhempa: Bê nimûne, tişta ku weke wê tune ye.

Kilîl: Mifte, hesinê ku derî pê tê vekirin.

PIRS

1- Di 1’ê Gulana 1886’an de çi bûyer çêbûye û li ku derê?
2- Daxwazên karkeran ên sereke çi bûn?
3- Ji bo çareserkirina pirsgirêkên gelan, kîjan pergal hat avakirin?
4- 1’ê Gulanê çi helkeft tê de heye û ji bo te, tê çi wateyê?

RÊZIMAN

Avaniya lêkeran: Avanî, tişta ku avasaziya lêkeran nîşan dide. Ji avaniyê tê zanîn ku kar rasterast bi destê yekî pêk tê, yan jî bi awayekî ne rasterast pêk tê.

Lêker, ji aliyê avaniyê ve dibin sê beş:

1- Gerguhêz û negerguhêz
2- Tebatî û lebatî
3- Dançêker

Ji ber ku me mijara gerguhêzî û negerguhêziyê di refê navîn yek de şîrove kiribû, em ê niha li ser her du avaniyên din hin şîroveyan bikin.

- Avaniya tebatî û lebatî: Dema ku yek rasterast karekî bike, avaniya wî karî lebatî ye. Weke mînak: Min pirtûk xwend.

Di mînaka li jor de lêkera "**xwend**" di avaniya lebatî de ye. Tê de kirde diyar e.

Lê dema ku em bêjin: Pirtûk hat xwendin. Lêker, di avaniya tebatî de ye. Tê de kirde ne diyar e.

Avaniya tebatî; bi alîkariya lêkera "**hatin**"ê tê bidestxistin. Mirov lêkera "**hatin**"ê li gorî dem û kesan dikişîne û lêkera bingehîn jî dikeve rewşa raderîn û bi vî awayî, avaniya tebatî derdikeve holê.

Mînak:

Avaniya lebatî	Avaniya tebatî
- Cewad gulan berhev dike.	Gul **tên** berhevkirin.
- Meha bê em ê kar biqedînin.	Meha bê, dê kar **bê** qedandin.
- Min kevir avêt.	Kevir **hat** avêtin.
- Necahê dara hinarê av daye.	Dara hinarê **hatiye** avdan.
- Te nêrînên xwe digotin.	Nêrînên te **dihatin** gotin.
- Ciwan kovar xwendibû.	Kovar **hatibû** xwendin.

TÊBÎNÎ:

Her wiha, avaniya tebatî ji lêkerên gerguhêz çêdibe. Ji ber ku lêkerên bêyî bireserê (negerguhêz) nikarin bibin tebatî. Ji ber vê yekê, di vê avaniyê de rista bireseran li pêş e.

Neyîniya avaniya tebatî

Di avaniya tebatî de neyînî, ji lêkera "**hatin**"ê diyar dibe. Ango lêkera "**hatin**" pêveka neyîniyê "**ne-** û **na-**" werdigire.

Mînak:

Goşt **ne**hat xwarin.	(Dema boriya têdeyî)
Goşt **ne**hatiye xwarin.	(Dema boriya dûdar)
Goşt **ne**dihat xwarin.	(Dema boriya berdest)
Goşt **ne**hatibû xwarin.	(Çîrokiya dema boriya têdeyî)
Goşt **ne**hatibûye xwarin.	(Çîrokiya dema boriya dûdar)
Goşt **na**yê xwarin.	(Dema niha)
Goşt dê **ne**yê xwarin.	(Dema bê)

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

- Nivîsîna tîpa "û" ya beriya tîpa "w"

Dema ku tîpa "**û**" beriya tîpa "**w**" bê, tîpa "**û**" kurt dibe û dibe "**i**".

Mînak: - Rû ⟶ Ez nikarim li riwê wî binêrim.

- Xwesû ⟶ Xwesiwa wî jineke bejnbilind e.

Hêmadanîn

Xalbêhnok (;)

- Ev hêma, dikeve navbera du hevokên bi hev ve girêdayî yên ku hev sergihayî dikin.

Mînak: Şêr şêr e; çi jin, çi mêr e.

- Ji bo cudakirina komên hevokên ku hêmanên wan bi bêhnokan ji hev hatine cudakirin, xalbêhnok tê bikaranîn.

Mînak: Em ji serê sibê de li vir in; ne kes tê, ne kes diçe.

HÎNDARÎ

1- Avaniya tebatî, çawa tê bidestxistin? Bi mînakekê diyar bike.
2- Lêkerên (revandin-kolan-firotin-gotin) di hevokan de bi cih bike, ku di avaniya tebatî de bin.
3- Du lêkerên gerguhêz peyda bike û du hevokan li ser wan saz bike, ku di avaniya tebatî û rewşa neyînî de bin.

WANE 5

HOGIR Û MERYEM

Ji dûr ve li piştperdeya şanoyê refek kevok li asîman difirin. Li aliyê çepê çiyayên bilind, bimij, serê wan tijî berfa spî xuya dikir. Li aliyê rastê ku nêzîktir bû, hinek baxçeyên gundiyan û serbanê çend malan xuya dikir.

Ji nişka ve bi dengê muzîkeke nizm re Hogir û Meryem derdikevin ser dikê û destpêkê dengê Meryemê tê bihîstin.

Meryem:

- Bawer bike Hogir, min pir dixwest werim bi we re rojbûna te pîroz bikim.

Hogir: (gotina Meryemê dibire)

- Êê, ji bo çi tu nehatî? Min jî pir dixwest ku tu werî. Hevalên me tev hatibûn. Dizanî, te hezkirina xwe daye dilê me hemûyan.
- Çi bikim Hogir, bila bimîne ji bo careke din. Merasîma şehîdan hebû. Ez ji ber vê yekê nehatim. Ji ber ku şehîd di ser her tiştên me re ne.
- Ya, bawer bike min zanîbûya merasîma şehîdan heye, min rojbûna xwe pîroz nedikir û ez ê bihatama merasîma

şehîdan.

- Wa, bi rastî tu yê bihatayî ?

- Erê, çawa nedihatim Meryem can. Ma çavên min kor in? Ger em di kêliya dawî de şehîdên xwe, şehîdên ku ji bo me canê xwe kirine qurban, oxir nekin; çi wateya mirovbûna me heye?

- Her bijî Hogir. Min hevaltiyeke wisa ji te hêvî dikir. Bila parastina nirxên me, di ser her tiştî re be.

- Bêguman, divê wisa be. Divê xwendin û zanista me tev ji bo parastina nirxên me be. Tu dizanî mala me hinekî ji bajêr veder e, em agahdariyan ji televîzyonê dibihîsin. Ji ber vê yekê, dema ku tiştek wisa çêbû, ji kerema xwe re min agahdar bike.

- Baş e. Ez ê ji vir û şûn de ji bo tevlîbûna hemû çalakiyan te agahdar bikim, Hogir, hevalê min î hêja.

- Wey tu her sax bî Meryem can. Ger tu min agahdar bikî, ez ê ne tenê kêfxweş, spasiya te jî bikim. Niha bi destûra te, divê ez herim, diya min tenê li mal e, divê alîkariya wê bikim.

- Baş e. Silavên min bigihîne dayîka xwe. Rojekê ez ê werim serdana wê, lê tu dizanî niha ji ber ezmûnan nikarim.

Piştî van gotinan, xatir ji hev dixwazin û perdeya dikê tê girtin.

WATEYA PEYVAN

Şano: Tiyatro, berhema zarvekirinê ya ku lîstikvan bi xwe li pêş temaşevanan lîstika xwe pêşkêş dikin.

Mij: Moran, hewayê şil û ne zelal.

Dik: Platform, cihê piçekî ji derdora xwe bilintir ê ku şanoger û muzîkvan hunera xwe li ser pêşkêş dikin.

Rojbûn: Roja ku kesek ji dayîk bûye.

Nirx: Buha, qîmet, tiştên girîng, an jî pîroz.

Veder: Dûrî navendê, an jî ji derveyî cihekî.

Serdan: Çûna derekê ji bo dîtina kesekî/ê, yan jî tiştekî.

PIRS

1- Ji bo çi Meryem neçûbû şahiya rojbûna Hogir ?
2- Ji bo merasîma şehîdan Hogir çi ji Meryemê re dibêje?
3- Li gorî naveroka şanoyê, kesên ku beşdarî merasîma şehîdan nebin, kesên çawa ne?

RÊZIMAN

Avaniya dançêker: Dema ku mirov karekî bi yekî din bide kirin, divê mirov **avaniya dançêker** bi kar bîne.

Avaniya dançêker, bi alîkariya lêkera "**dan**"ê pêk tê. Bo mînak; dema ku yek dibêje: "Ez kincan dişom." Ew, vî karî bi xwe dike. Lê dema ku kesekî din li şûna wî kincan bişo, wê demê dê bêje; "Ez kincan didim şûştin."

Ji bo pêkanîna avaniya dançêker, em lêkera "**dan**"ê li gorî dem û kesan dikişînin û tînin ber lêkera bingehîn û lêkera bingehîn dikeve rewşa raderîn.

Mînak: - Bozan xanî da avakirin.

- Remezan miha xwe dide serjêkirin.
- Em ê zarokên şehîdan bidin xwendin.

Neyîniya avaniya dançêker: Di avaniya dançêker de neyînî ji lêkera "**dan**"ê diyar dibe, ango lêkera "**dan**" pêveka neyîniyê "**ne**- û **na**-" werdigire.

Mînak: Min karê xwe **ne**da rawestandin.

Ew hestê xwe **na**de xuyakirin.

Elî helwesta xwe **ne**dabû xuyakirin.

TÊBÎNÎ: Avaniya dançêker, tenê ji bo lêkerên gerguhêz pêk tên. Ji ber ku divê di bûyerê de bireser hebe.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Nivîsîna daçekan:

- Daçekên “**bi**, **bê** û **ne**” yê dema ku rista pêşgiran bi cih tînin û navdêr û hevalnavên nû çêdikin, bi bêjeyê ve tên nivîsandin. Lê dema ku hevalkaran çêdikin, cuda tên nivîsandin.

Mînak:

- Ez çaya bêşekir vedixwim, lê Azad çayê bi şekir vedixwe.
- Parastina welat karekî birûmet e.
- Wan bi mêranî şer kir.
- Ew karê xwe bi xwe dike.
- Ev mirovekî nexweş e.
- Xwarina te çêkirî ne xweş e.

Hêmadanîn

Xalbêhnok (;)
- Di mînakên ku tên rêzkirin de yên ji aliyê cure û wateyê ve ji hev cuda ne, bi riya xalbêhnokê ji hev tên cudakirin.

Mînak: Divê mirov welat û paytextên wan ji hev cuda bike. Fransa, Îngiltere û Almanya welat in; Parîs, London û Berlîn paytextên wan in.

HÎNDARÎ

1- Avaniya dançêker kengî tê bikaranîn?
2- Avaniya dançêker çawa tê bidestxistin?
3- Sê hevokên di demên cuda de li ser avaniya dançêker saz bike.
4- Du hevokan li ser neyîniya avaniya dançêker saz bike.

HÎNDARÎ

A- Ji vebijêrkên li jêr, a rast hilbijêre.

1- Dema borî di nava xwe de dibin;

a- Du beş **b-** Sê beş **c-** Çar beş **d-** Pênc beş

2- Di hevokên li jêr de kîjan dema wê boriya nêzîk e?

a- Me mêvanê xwe pêşwazî kir.

b- Cewad karê xwe qedandibû.

c- Efaf pir gul çandine.

d- Mamoste şagirtên xwe dişopandin.

3- Kîjan hevoka li jêr, dema wê boriya dûdar e?

a- Min gelek pirtûk xwendin.

b- Ew bi baweriyeke xurt diaxive.

c- Wan mêvanên xwe pêşwazî kirin.

d- Azad, çîroka Xecê û Siyabend xwendiye.

4- Ji hevokên li jêr, kîjan ne dema boriya berdest e?

a- Kes bi min re nediaxivî.

b- Wî zeviyên xwe av dabû.

c- Min li televîzyonê temaşe dikir.

d- Xelîl dixwest bibe bijîşkek, lê nekarî.

5- Ji hevokên li jêr, kîjan di dema çîrokî de ye?

a- Wê dixwest vegere welatê xwe.

b- Min tiştek negotibû.

c- Lemîs wêne xêzkirin.

d- Me ev kes nedîtiye.

6- Kîjan ji hevokên li jêr, ne di avaniya tebatî de ye?

a- Xanî hat şûştin.

b- Xebat hatiye dibistanê.

c- Çalakî tên kirin.

d- Xwarin hatibû xwarin.

B- Peyvên li jêr ên hemwate, bigihîne hev:

Rasterast Raxer Kole Westan	Benî Kerixîn Hawîrdor Yekser

C- Vebijêrkên li jêr ên rast; bi tîpa (R) û yên şaş jî; bi tîpa (Ş) hêma bike û yên şaş sererast bike.

a- Di dema boriya nêzîk de pêveka demê li ser koka peyvê nehatiye zêdekirin û bûyer bi awayê xwerû maye. (...)

b- Di lêkerên ku bi pêşgirê pêk hatiye de pêveka dema niha (**di**) û pêveka neyîniyê dikevin pêşiya lêkerê. (...)

c- Dema ku di nava hevokê de tiştek tê rêzkirin, cotxal tê bikaranîn. (...)

d- Dema boriya dudar; ji pêveka dema boriya dûdar "**e**" û rayaka dema niha ya lêkerê pêk tê. (...)

e- Dema ku di hevokan de mînak tê dayîn, cotxal nayê bikaranîn. (...)

f- Dema boriya berdest; ji pêveka dema niha "**di**" û rayeka borî pêk tê. (...)

g- Di dema çîrokî de kar, tevger û bûyer di demeke nêzîk de çêbûne. (...)

h- Di demê de ji bo nîşandana demjimêr û xulekê cotxal tê bikaranîn. (...)

i- Dema ku kesek rasterast karekî bike, avaniya wî karî tebatî ye. (...)

j- Xalbêhnok, dikeve navbera du hevokên bi hev ve girêdayî yên ku hev sergihayî dikin. (...)

k- Avaniya dançêker; bi alîkariya lêkera "**hatin**"ê pêk tê. (...)

BEŞA 4

1- Berpirsiyarî

2- Ey Xort (Helbest)

3- Çîroka Wefadariyê

4- Birca Belek

5- Roja Zarokên Cîhanê

WANE 1

BERPIRSIYARÎ

Berpirsiyarî; xwedîderketina li xwe, kesayetî û civakê ye. Xwedîderketina li hemû nirx, kar û xebatên mirovahiyê ye.

Her çi qas li gorî zagon û destûrên ol û civakan, berpirsiyarî ji temenê 18 salî dest pê dike, lê li gorî zagon û destûrên xwezayî, berpirsiyarî jî weke hemû rêgezên din, ji zarokatiyê ve dest pê dike. Her zarok, li gorî asta xwe di ber xweza, derdor û civaka xwe de berpirsiyar e. Ji ber ku em endamê vê civakê ne, divê em biparêzin.

Ji ber vê yêkê, dema ku temenê zarok dibe heft salî; ji xwarin, vexwarin, paqijî û fêrbûna xwendin û nivîsê berpirsiyar e. Her ku temenê zarok mezintir dibe, bi awayekî xwezayî berpirsiyarî jî zêdetir dibe. Her wiha, zarok ji temenê deh salî derbas dibe, êdî berpirsiyariya pêşxistina kesî û xwedî lêderketina gelek nirxên civakî, xwe didin pêş. Êdî neçar e li pêşberî malbat, dayîk û bav, mamoste, heval û hogirên xwe berpirsiyar be.

Dema ku zarok dikeve temenê ciwaniyê, ango rewşa gihaştinê, êdî dibe dema hilbijartina çawa jiyankirinê. Di vî temenê ciwaniyê de neçariya berpirsiyariya malbat, civak, netewe û pîşe dikevin ser milan. Li gorî vê, ciwan neçar e erka xwe hilbijêre û berpirsiyariya xwe bizane û pêk bîne.

WATEYA PEYVAN

Berpirsiyarî: Erk, karê ku divê mirov bike.

Ast: Pile, rade, bilindahî yan nizmahiya tiştekî.

Pêşxistin: perisandin, pêşvebirin, baştirkirin

Hogir: heval, dost, yar

Pîşe: Karê ku mirov tê de pispor bûye.

PIRS

1- Berpirsiyarî çi ye?
2- Berpirsiyarî, li gorî zagon û destûrên xwezayî kengî dest pê dike?
3- Çi têkilî di navbera temenê zarok û berpirsiyariyê de heye?
4- Berpirsiyariyên xwendekar ên li dibistanê, çi ne?

RÊZIMAN

Navdêr: Peyva ku tiştekî bi mirov dide nîşan. Ew tişt; dibe ku giyanewer, an jî ne giyanewer be; her wiha, dibe ku tiştekî razber, an jî şênber be; ew tişt dibe ku serenav, an jî hevenav be. Hin caran jî dibe ku navên komî be.

Mirov dikare navdêran, wiha dabeş bike:

1- **Nav, li gorî pêhesînê:**
   a- Navdêrên şênber (kevir, pîvaz, mêr, jin, newal…)
   b- Navdêrên razber (rûmet, azadî, guneh, aramî…)
2- **Nav, li gorî taybetiya heyberên ku nîşan didin**:
   a- Serenav: Ew navê ku taybet e û jê tenê yek heye li cîhanê (Ferat, Fransa, Şam, Azad…)
   b- Hevenav: Ev navê gîştî ne (spîndar, çiya, derî…)
3- **Nav, li gorî mêjerê:**

a- Yekjimar: Navdêrên yekjimar, dema ku xwerû bin, nêtar in. Di dema ravekê de zayenda wan diyar dibe. Dema ku binavkirî bin; tu pêvekan nagirin, lê dema ku nebinavkirî bin; pêveka "**ek**" digirin. Bo mînak; "**Gul**" navdêreke binavkirî ye, tu pêvek negirtiye, lê peyva "**Gulek**" navdêreke nebinavkirî ye, pêveka "**ek**" girtiye. Yekjimariya navdêran, bi alîkariya tewang û veqetandekê tê nîşandan:

1. Bi alîkariya tewangê. **Mînak:** Gul**ekê** bide min.
2. Bi alîkariya veqetandekê. **Mînak:** Bav**ê** min hat.

b- Pirjimar: Ji bo diyarkirina pirjimariya navdêrên xwerû tu pêvek tune ne. Ji ber vê yekê, dema ku navdêr bi serê xwe be, pirjimar nabe. Mêjera navdêrên xwerû di hevokê de bi alîkariya lêkerê tê nîşandan

Mînak: Zarok hat. (yekjimar)

Zarok hatin. (pirjimar)

c- Komenav: Ev cure navdêr, komekê nîşan didin, tevî ku bi xwe piraniyekê di nava xwe de dihewîne jî, lê weke yekjimar tên pejirandin. Bo mînak; "**Gel**" dema ku em dibêjin; "Gelê min" em qala pir kesan dikin, lê navdêr bi xwe yekjimar e. Ji bo ku em vê peyvê bikin pirjimar, divê em pêvekên pirjimariyê pê ve bikin.

Mînak: gel, netewe, pez, artêş, garan, şênî…

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Nivîsîna daçekan

- Hinek hevalnav hene ku ravebera wan ketiye û weke navdêr tên bikaranîn. Di van hevalnavan de jî daçek bi peyvê ve tên nivîsîn.

Mînak: - Bêrûmet koletiyê dipejirînin.

- Biwijdan bêmafiyê napejirînin.

- Dema ku daçek, weke pêvekên peyvsaz bên bikaranîn û ji wan peyvên nû bên çêkirin, bi peyvê ve tên nivîsîn.

Mînak: - Bêlome be, ev çi bû?

- Neyarê gelê me, bi şerê taybet zora me dibir.

Hêmadanîn

- Pirsnîşan (?)

1- Ev hêma, tê dawiya hevokên pirsê. Pirs, bi riya çend alavên weke; ma, qey û gelo jî tê kirin.

Mînak: - **Kî** hat?

- **Gelo** we karê xwe qedand?

HÎNDARÎ

1- Nav, li gorî pêhesînê dibin çend beş? Bi mînakan diyar bike.
2- Nav, li gorî taybetiyên heyberên ku nîşan didin, dibin çend beş? Bi mînakan diyar bike.
3- Nav, li gorî mêjera xwe dibin çend beş? Bi sê mînakan diyar bike,
4- Navên li jêr, li gorî pêhesînê ji hev cuda bike.
(bawerî, rastî, çem, rastkêş, pirtûk, evîn, ba, mejî, aşopî)
5- Sê hevokan saz bike, ku kirde di yekê de yekjimar, a din de pirjimar û ya sêyem de komenav be.

WANE 2

EY XORT

Xortê jîr û xwendevan, çare û omîda milet
Rabe ji xew tu carek, serê roja me derket

Xwe rapêçe birader, ji bo kar û xebatê
Kes nemaye di xew de cîhan pêk ve li hev ket

Li çar kenar û hawîr, şer û halan û ceng e
Karwanê riya jînê, binêre va bi rê ket

Li şûna wara nemînî, dem pir xweş e birader
Di vî wextî nemane, tu kes bê al û şewket

Ger ranebî tu ser xwe, welat bi pêş ve naçî
Ew rebenên miletan, tev wek te ne bi himet

Welatê xwe bi zorê, ji bin destan derînan
Ketin rûpelê tarîx, bi mêranî bi şuhret

Heta ku em wisa bin, dê tim halê me ev be
Perîşan û belengaz, jar û bêser û siket

Seydayê Tîrêj

WATEYA PEYVAN

Omîd: hêvî, daxwaz, xwestek

Rapêçe: Bipêçe, yan jî binixumîne.

Kenar: rex, goşe

Hawîr: Derdor, hemû rexên tiştekî.

Halan: êşandin, acizkirin

Karwan: Çend kesên ku bi hev re di riyekê de dimeşin, bi taybetî kesên bi dewar û bar.

Şewket: mezinahî, hêz, ezamet

Reben: belengaz, hejar, perîşan

Himet: karîn, taqet, xîret, enerjî

Siket: pergal, awa

PIRS

1- Li gorî helbestvan; xortê xwendevan, ji bo milet çi ye?
2- Helbestvan, çi ji xortê jîr û xwendevan dixwaze?
3- Miletê cîhanê çawa welatên xwe ji destê zordaran rizgar kirine?
4- Ger welat rizgar nebe, dê halê milet çawa be?

RÊZIMAN

Peyvsaziya navdêran: Navdêr, li gorî peyvsaziya xwe; dibin du beş:

1- Navdêrên xwerû
2- Navdêrên nexwerû

1- **Navdêrên xwerû:** Ew navdêrên ku ji hêmanekê bi tenê pêk tên û dema ku ji hev parçe dibin, wateya xwe ji dest didin.

Mînak: aş, ax, av, kevir, temen, roj, meh, kes, kum, çem, ûr, dest, çiya, şev, sal, sêv, nan, hinar…

2- **Navdêrên nexwerû:** Ev cure navdêr, di nava xwe de dibin sê beş:

a- Navdêrên pêkhatî
b- Navdêrên hevedûdanî
c- Navdêrên kompleks

a- **Navdêrên pêkhatî:** Ev cure navdêr, bi alîkariya pêşgir û paşgirê pêk tên, dema ku li ser navên xwerû zêde dibin.

Mînak:

Navdêrên bi pêşgirê pêkhatî: **î**şev, **zir**bav, **kele**mêr, **ma**ker…

Navdêrên bi paşgirê pêkhatî: ser**î**, şîn**ahî,** nav**çe,** dar**ik**,…

b- **Navdêrên hevedudanî:** Ew navên ku ji du peyvên xwerû û bêhtir pêk tên û navekî nû diafirînin.

Mînak: cangorî, bejnbilind, pozberan, rûken, reşbelek, dilgeş, kedxwar, rojda…

c- **Navdêrên kompleks:** Ew navên ku ji navekî pêkhatî, yan jî navekî hevedudanî û pêvekeke navdêrsaz pêk tên.

Mînak: şaristanî, nalbendî, rojnamegerî, dûvmeqesk…

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

Nivîsîna daçekan

- Daçekên hevedudanî, ji hev cuda tên nivîsandin.

Mînak: di ser de, bi şûn de, bi jor ve, ji paş ve...

- Di hin peyvan de daçekên hevedudanî yên ku ji pêşdaçek û paşdaçekê pêk tên, dema ku pêşdaçek bikeve, paşdaçek bi bêjeyê ve dizeliqe.

Mînak: dûre, piştre, lewre, peyre...

Ev daçek, di bingehê xwe de bi vî awayî bûn: di dû re, di pişt re, ji lew re, di pey re…

Hêmadanîn

- **Pirsnîşan (?)**

- Dema ku agahiyên tên dayîn biguman bin, di nava kevanekê de (**?**) pirsnîşan tê danîn.

Mînak: Ehmedê Xanî, di salên (1651-1707?) di Nûbihara Biçûkan de gelek şîretan li zarokên kurd dike.

- Di hevokên hevedudanî yên pirsê de pirsnîşan li dawiya hevoka dawî tê danîn.

Mînak: Te Qasim dît, te çi jê pirsî, ma bersiva te da?

HÎNDARÎ

1- Navdêrên xwerû çi ne? Du hevokan li ser wan saz bike.
2- Navdêrên nexwerû çend beş in? Her beşê bi mînakekê diyar bike.
3- Navdêrên li jêr, li gorî peyvsaziya wan, ji hev cuda bike.
Welatparêz, pirbêj, dibistan, maldarî, îşev, çapemenî

WANE 3

ÇÎROKA WEFADARIYÊ

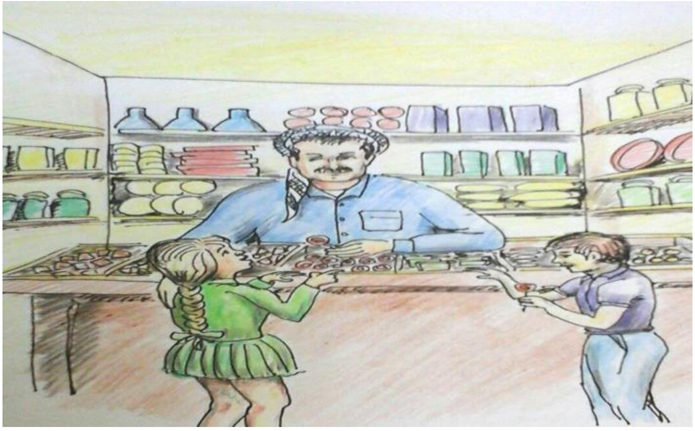

Serê sibehê zû, dema çûna zarokan a dibistanê bû. Narînê di refa sêyem a seretayî de dixwend. Wê rojê dayîka wê nexweş ketibû. Ji ber ku Narînê pir ji dayîka xwe hez dikir, her çi qasî dayîka wê dixwest here dibistanê jî, lê Narînê destûra xwe ji dibistanê xwestibû û wê rojê neçûbû dibistanê, da ku li ber serê dayîka xwe rûne û lê binêre. Di wê navberê de birayê wê yê biçûk Masîro, erê ji hişê xwe astengdar bû, lê weke parçeyeke şekir şêrîn bû, giriya û xwe li erdê da û got:

- Niha ez pênûs û lênûsekê dixwazim, dê...dê... zû... (bi dengê bilind kir qîreqîr)

Her çi qas dayîka wî bi van gotinan hewl dide hêmin bike; "Kurê min hîn zû ye. De raweste, bila dikandar dikanên xwe vekin, hîn ji xew ranebûne." Lê nekarî wî qayîl bike.

Ji ber vê yekê, neçar dibe ku du diravan bide Narînê û dibêje: Keça min, bi birayê xwe re here dikanê, jê re pênûs û lênûsekê bikire û zû vegerin malê, hewa pir sar e, bi sermayê nekevin. Narîn: Baş e, dayêcan dema ku me kirî, yekser em ê vegerin malê.

Narîn destê birayê xwe Masîro digire û ji mal derdikevin, ber bi dikanê ve diçin. Dema ku Narîn di rê de diçe, zilamekî dibîne ku ji her du piyên xwe astengdar e. Yek ji diravên xwe dide wî zilamê astengdar. Ew pir şa dibe, spasî û ruhê yezdanpakiyê li wan dide. Ji ber ku yek ji diravên xwe dane wî zilamê astengdar, dema ku diçin dikanê diravên wan tenê têra lênûsê dikin û nikarin pênûsê bistînin. Dema ku ji dikanê derdikevin û pênûsê nastînin, xwediyê dikanê banî wan dike:

- Dikandar: "Narîn, Narîn... were, were. Madem ji bo Masîro ye, hişte van her du pênûs û van şekirokan jî ji bo Masîro bibe." Destê xwe li serê Masîro datîne û axaftina xwe didomîne: "Masîro gula taxa me ye." Dema ku wisa dibêje, Masîro lê dinêre û dikene. Narîn vê kiryara dikandar mereq dike û jê dipirse: "Xalo, ji bo çi tu tiştên xwe hema wilo bê dirav, belaş didî?"

Dikandar, hinekî xwe ditewîne û her du destên Narînê digire, li rûyê wê temaşe dike û dibêje:

- Narîn, keça min, tu tişt bêheq û ked tune ye. Her tişt, ked û zehmetiyekê dixwaze. Tu gulekê jî biçînî, lê av nedî; ew gul wê biçilmise. Binêre li çavên min, di şerê Gundê Eloka de guleyek li serê min ket û rayên çavê min ê çepê derb xwar, ger heval li min xwedî derneketana, wê çi bibûya ji min, keça min? Erê, ez niha bûme dikandar, lê ez ji bîr nakim jiyana hevpar, ji bîr nakim zarokên wan hevalên li kêleka min şehîd bûne. Weke çand û sinc jî, divê em hemû li hemberî kesên astengdar rêzdar bin û wan bi tenê nehêlin.

Dema ku Narîn digihêje malê, vê mesela bi serê wê ve hatiye, ji dayîka xwe re vedibêje. Dayîka wê pir dilşa dibe, her du çavên keça xwe maç dike û dibêje:

- Keça min, xwe ji wefadariyê nede paş û tu carî ji dinyayê bêhêvî nebe. Bila her tim di dilê te de hêvî hebe. Deriyek tê girtin û bi dehan derî vedibin. Te bi çavên serê xwe dît, te çawa diravek da wî camêrê astengdar û destê wî girt, camêrekî din jî destê we girt. Bila weke guharekî di guhê te de be; tu çi qas destê mirovan bigirî û wan ji tengasiyê xelas bikî, mirov jî wê ew qas destê te bigirin û te ji tengasiyan xelas bikin. Ji ber vê yekê, pêşiyên me gotine: "Tu çi biçînî, tu yê wê biçinî."

WATEYA PEYVAN

Wefadar: dilsoz, rastbêj, pêbawer

Qîreqîr: Hawar, qîjeqîj, bi dengekî bilind peyvîn.

Hewl dide: dixebite, têdikoşe

Hêmin: aram, ewle, rihet

Qayil dike: Razî dike, kesê tiştekî qebûl dike yan pê kêfxweş e.

Astengdar: Kesê ku kêmasiyek fîzîkî û derûnî heye, weke; seqet, kor…

Şa dibe: Kêfxweş dibe, dilxweş dibe.

Yezdanpakî: Rehmeta Xweda.

Tax: Beşeke diyar a ji bajarekî, yan jî gundekî.

Mereq dike: Pir xwestina ku tiştekî bizane.

Biçilmise: Biqurmiçe, ji ber piçek hişkbûnê geşbûna xwe winda dike.

Guhar: Parçeyên zêr, an jî zîv ên ku keç û jin bi guhên xwe ve dikin.

Tengasî: Rewşa zehmet, an jî ne xweş.

PIRS

1- Narînê ji bo çi destûra xwe ji dibistanê xwestibû?
2- Narîn ji bo çi diraveke xwe dide wî mirovê astengdar?
3- Çawa diyar bû ku dikandar mirovekî wefadar e?
4- Dema ku Narînê çîroka dikandar ji dayîka xwe re vegot, dayîka wê çi got?
5- Te çi encam ji vê çîrokê derxist?

RÊZIMAN

Hevoksazî: Beşa zimanzaniyê ya ku awayê pêkhatina hevokan û rêzbûna bêjeyan vedikole û wan şîrove dike. Ji ber vê yekê, em ê di vê beşa ziman de hêmanên hevokê û cureyên hevokan şîrove bikin.

Hêmanên hevokê: Di hevokê de du hêmanên bingehîn hene, ew jî; kirde û pêveber in. Du hêmanên alîkar hene, ew jî; bireser û têrker in.

1- **Kirde:** Ji peyva ku kirina kar di hevokê de digire ser xwe re **kirde** tê gotin.

Mînak: - **Nîhad** kevir avêt.
- **Bizinê** giya xwar.

2- **Pêveber:** Di hevokê de ji hêmana ku karekî, bûyerekê, rewşekê radigihîne re **pêveber** tê gotin. Ji bo pêveberê, pêwîstî bi lêkereke kişandî heye.

Mînak: - Pelên darê **hilweşiyan**.
- Hesen şagirtekî **jîr** e.

3- **Bireser:** Ji peyva ku ji kirina karê kirdeyê bandor dibe re **bireser** tê gotin. Hêjayî gotinê ye ku hebûna bireserê, girêdayî cureya lêkerê ye; ger lêker gerguhêz be; wê bireser hebe, lê ger lêker negerguhêz be; wê bireser tune be.

Mînak: - Leyla **helbestekê** dixwîne. (lêker gerguhêz e)

- Şagirt ji dibistanê **tên**. (lêker negerguhêz e)

4- Têrker: Ji gelek aliyan ve karê ku tê kirin, sergihayî dikin. Ev sergihayîkirin, dibe ku ji aliyê dem, an cih, an jî rewşê ve be. Têrker, di binyata xwe de **hevalkar** û **daçek** in.

Mînak: - Zarok, **li dora darê** dizivirin.

- Gundî, **serê sibehê zû** diçin nav zeviyên xwe.
- Ez **duh gelekî** westiyam.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

- Nivîsîna veqetandekan

a- Veqetandekên "**-a**", "**-ê**", "**-ên**" peyvê bi ravekerê ve têkildar dikin û bi peyvê ve tên nivîsîn.

Mînak: - Tiliy**ên** wî di nava berfê de pûç bûn.

- Biray**ê** min te baş nas dike.
- Dar**a** guzê hişk bûye.

Hêmadanîn

Pirsnîşan (?)

Li dawiya hevokên pirsê, bêyî ku peyvên pirsê bên bikaranîn, yên ku bi riya kirpandinê ve çêdibin, pirsnîşan tê danîn.

Mînak: Te xwarin xwar?

We heval dîtin?

Te çîroka Mem û Zîn xwendiye?

HÎNDARÎ

1- Hevoksazî, çi lêkolînan li ser hevokê dike?
2- Hêmanên hevokê yên bingehîn û alîkar çi ne? Bi du mînakan, van hêmanan diyar bike.
3- Hêmanên hevokê yên li jêr, diyar bike.
   - Ez îro ji malê derneketim.
   - Cîhad pirsgirêk çareser kir.
   - Ronî kesekî birûmet e.
   - Xatûnê name di refê de nivîsî.

PÊKENOK

Xwediyê sola nû

Yekî destgirtî û çavteng cara yekem ku ji xwe re cotek solên (qundere) nû kirî. Rabû çû nav zadê xwe, da ku li rewşa wî binêre. Ev demeke dirêj bû, ku baran nehatibû. Lê piştî ku gihaşt nav zad, baraneke xurt dest pê kir. Mêrik li ber sola xwe ket, ku biqete. Wî berê xwe da asîman û bangî Xweda kir: “Xwedayo! Ez bêjim bila baran neyê; zadê min şîn nabe û wê mala min xerab bibe, ez bêjim bila baran bê; sola min a nû wê bilewite û biqete. Hema ya rebî, tu rihê min bistînî û min ji vî halî xelas bikî.”

WANE 4

BIRCA BELEK

Rojek ji rojên biharê yên xweş bû. Destpêkê baran barîbû. Piştre jî rokeke xweş hilatibû.

Şîlan: Rûgeş, were em biçin li nava Birca Belek bigerin.

- Erê, ev ramaneke pir baş e.

Di cih de kincên xwe wergirtin û ketin ser rê. Şîlanê hewayê paqij kêşa û axivî: Ox! Dema ku baran dibare, her alî çi qas xweşik dibe.

Rûgeş jî ew qas bextewar dibû.

Rûgeş: Rast e. Piştî baranê bêhna axê çi qas xweş e!... Çi qas xweş e, ma ne wilo ye?

Têra xwe bi rê ve çûn, ketin ser riya ku diçe Birca Belek.

Şîlan**:** Tu dizanî girîngiya Birca Belek çi ye?

Rûgeş: Ez hinekî dizanim.

Şîlan**:** Birca Belek cihê mîrê herêma Botanê bû. Qesreke mezin ji aliyê mîrê Cizîrê ve li ser rûbarê Dicleyê hatiye avakirin. Dîwarê qesrê; rêzek bi kevirên reş, yek jî bi yên spî

hatiye çêkirin. Piştî demekê ji aliyê hêzên dagirker ve hatiye dagirkirin, demeke dirêj weke baregeha leşkerî dihat bikaranîn.

Rûgeş: Rast e, gelek cihên dîrokî yên gelê me hene, ku ji aliyê hêzên dagirker ve hatine dagirkirin.

Şîlan: Weke ku tê binavkirin, em bi riya Şêran ve hêdî hêdî diçin.

Şîlanê Birca Belek baş nas dikir. Beriya niha, bi bavê xwe re lê geriyabû.

Şîlan: Rûgeş, Birca Belek ji sê sed û şêst û şeş odeyan pêk tê. Hem bi firehbûna xwe ve pir fireh e, hem jî bi bilindbûna xwe ve pir bilind e.

Rûgeş: Ha Şîlan, nêzîk e ku bi têkoşîna gelê me Birca Belek ji dagirkeran rizgar bibe.

WATEYA PEYVAN

Birca Belek: Avahiyeke dîrokî ye, li Cizira Botan li ber peravên Çemê Dîcleyê ye.

Birc: Avahiya ku li ser sûr û kelehan hatiye avakirin.

Belek: Têkilbûna rengê reş û spî.

Baregeh: cih, navend, meqer

PIRS

1- Şîlan û Rûgeş, di rojeke çawa de çûbûn Birca Belek?
2- Şîlan û Rûgeş, di kîjan riyê re çûn Birca Belek?
3- Birca Belek, ji çi pêk tê û çawa ye?
4- Birca Belek li ku dera Kurdistanê cih digire?
5- Çend cihên dîrokî yên li herêma xwe, bi nav bike.

RÊZIMAN

Hevok, li gorî rewşa pêveberê:

1- Hevoka navdêrî:

Ji hevokên ku bi alîkariya lêkera "bûn" û cînavkên kesandinê tên sazkirin û rewşekê nîşan didin re hevokên navdêrî tê gotin. Her weke ku tê zanîn, lêkera "bûn" xwediyê du wateyan e, yek ji wan rewşê nîşan dide ku hevokên navdêrî saz dike.

Mînak:

- Aram û Warşîn hevalên min **in**.
- Awazên bilbil pir xweş **in**.
- Raman jêhatî **ye**.
- Ew gotin, ne zelal **e**.

2- Hevoka lêkerî

Ev cure hevok, kirina karekî dide diyarkirin. Dema ku pêveber ji lêkerekê pêk bê, ango hevok li ser lêkerê bê avakirin, jê re **hevoka lêkerî** tê gotin. Ango hevokên çêdibin, ji bilî lêkera "**bûn**" a ku rewşê nîşan dide, hevokên lêkerî ne.

Mînak:

- Hogir xwe **mexapîne**, em ê li jor karekî **bikin**.

- Dijmin ji nişka ve **tê**.

- Divê wekhevî di navbera jin û mêr de **bê** avakirin.

- Ew beriya du salan **bû** mamoste.

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

- Nivîsîna veqetandekan:

- Di ravekên têkel(zincîrî) de veqetandek erka cînavkê digirin ser xwe û cuda tên nivîsîn. Heke peyva beriya veqetandekê bi tîpa dengdêr biqede, tîpa kelijandinê “**y**” tê pêşiya veqetandeka serbixwe û dibe “**ya**, **yê** û **yên**”.

Mînak: - Şaredariya Qamişlo **ya** Rojhilat, şahiyek li dar xist.

- Hevala min Yasmîn **a** yekem bû di pêşbirkê de.
- Şagirtên jêhatî **yên** dibistana me hatin xelatkirin.
- Gelên bindest **ên** birûmet, zordariyê napejirînin.

Hêmadanîn

- Baneşan (!)

Dema ku mirov bixwaze hestekê (coş, xem, tirs kêfxweşî...) nîşan bide, hêmaya baneşanê (**!**) li dawiya hevokê datîne. Bêjeya piştî baneşanê, bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak: Hiş be kuro! Bila kes dengê te nebihîze.

Hey wax! Felekê te çima li me wiha kir.

HÎNDARÎ

1- Lêkera **bûnê** kengî hevokên navdêrî saz dike? Bi mînakekê diyar bike.
2- Du hevokên navdêrî saz bike.
3- Du lêkeran peyda bike û du hevokan li ser wan saz bike.
4- Endamên hevoka li jêr, diyar bike.
“**Min bi keviran xaniyek ji xwe re ava kir**.”

WANE 5

ROJA ZAROKÊN CÎHANÊ

Rêxistina Neteweyên Yekgirtî, di sala **1925**'an de biryar da ku **1**'ê **Hezîranê** bibe roja zarokên cîhanê. Hin dewlet evî rojê pejirandin. Ji ber vê yekê, mafê zarokan e ku wê rojê; weke roja cejna xwe bizanin û bi coş û xuroş, kêf û şadî pîroz bikin. Ji ber vê yekê, divê hemû welatên cîhanê bi deng û rengên xwe, piştgiriya vê roja zarokan bikin. Ji ber ku zarok, siberoja civakê ne. Zarokên perwerdekirî; mizginiya siberoja serkeftî ne. Ji ber vê yekê;

1- Hemû zarokên cîhanê xwediyê wî mafî ne ku ji bo siberojeke ronî ji aliyê xwendin û perwerdehiyê ve alîkarî ji wan re werin dayîn.

2- Divê dermanên dijî nexweşiyan, ji bo hemû zarokan werin peydakirin.

3- Divê derfetên xwendin û nivîsandinê, ji bo hemû zarokan werin dayîn û pêşxistin.

4- Nabe ku di temenê zarokatiyê de kar bi zarokan were kirin. Ger ji ber hejarî kar bikin jî, divê karê giran bi wan neyê kirin.

WATEYA PEYVAN

Rêxistin: Sazûmanî, komek mirovên ku ji bo hin armancên diyarkirî, dixebitin.

Yekgirtî: yekbûyî, hevgirtî, hevbend

Coş û xuroş: heyecan, kelecan

Piştgirî: alîgirî, alîkarî, yarmetî, destek, piştevanî

Mizgînî: Nûçeya xweş, peyama dilxweşker, xebera bixêr.

Peydakirin: hebûn, bidestxistin

Derfet: Delîv, fersend, keys

PIRS

1- Kîjan roja salê, roja zarokên cîhanê ye, kengî û kê ev biryar daye?
2- Zarokên perwerdekirî, ji bo welatê xwe çi ne?
3- Rêxistina Neteweyên Yekgirtî ji bo parastina mafê zarokan, kîjan zagon danîne?
4- Tu weke xwendekarek, roja zarokên cîhanê çawa dibînî? Bi çend hevokan ve hestên xwe yên der barê vê mijarê de vebêje.

RÊZIMAN

Hevok, li gorî avasaziyê:

Hevok, li gorî avasaziya xwe; dibin du beş:

1- **Hevokên xwerû:** Hevokên ku hest û ramaneke tenê rave dikin û bi lêkereke tenê ya kişandî ve tên sazkirin, hevokên xwerû ne.

Mînak: - Dê û bavê Delîl çûn ser avê.

- Vî karî ez bextewarkirim.
- Divê her kes ji bo rastiyê têbikoşe.

TÊBÎNÎ:

Hevokên ku bi alîkariya lêkerên alîkar saz dibin jî, hevokên xwerû ne. Ji ber ku lêkera alîkar, lêkera bingehîn sergihayî dike.

Mînak: - Ez **diwêrim** rastiyê bêjim.

- Ew **dixwazin** daran biçînin.

2- **Hevokên hevedudanî:** Dema ku mirov nikaribe hest û ramanên xwe bi hevokeke tenê vebêje, wê demê dikare hest û ramanên xwe bi çend hevokan vebêje.
Hevokên hevedudanî, di nava xwe de dibin du beş:

a- **Hevokên hevedudanî yên serbixwe:** Dema ku hevok ji çend parçeyan pêk tên, her yek ji wan xwedî wateyeke serbixwe ye û bi alîkariya bêhnok û gihanekan bi hev ve tên girêdan, ji wan re **hevokên hevedudanî yên serbixwe** tê gotin.

Mînak: Ez nikarim li vir bijîm, ev der pir sar e.

Ehmed li tembûrê dixe û Ronî lê guhdar dike.

b- **Hevokên hevedudanî yên pevgirêdayî:** Ev cure hevok, ji aliyê wateyê ve bi alîkariya hin gihanekan bi hev ve tên girêdan. Hin gihanekên ku ji bo pêkanîna van hevokan tên bikaranîn, ev in: “**lê**”, “**lê belê**”, “**hem...hem jî**”, “**ne...ne jî**”,

“**yan...yan jî**”, “**belkî**”, “**dibe ku**”, “**her wekî**”, “**ku**”. Gihanekên sedemî, weke; “**ji ber ku**”, “**da ku**”, “**çima ku**”. Gihanekên demî, weke; “**dema ku**”, “**piştî ku**”, “**beriya ku**”, “**çer ku**”. Amrazên raweyê, weke; “**divê**”, “**bila**”, “**heke**”.

Mînak: - **Heke** serma wisa bimîne, dê berf bibare.

- **Ji ber ku** ez pir westiya bûm, ez zû raketim.

TÊBÎNÎ: Di hevokên hevedudanî yên pevgirêdayî de hêmaneke bingehîn heye û yek jî alîkar e.

Mînak: Ji ber ku tu nehatî, bavê min destûra çûna min neda.

Hevoka alîkar — Hevoka bingehîn

RASTNIVÎS

Destûrên Nivîsînê

- **Gihanek û hevalkarên hevedudanî**, bi giştî ji hev cuda tên nivîsandin.

Mînak: her wiha, her tişt, ew qas, çi qas, her tim, tu kes,...

- **Cînavkên kesandinê**, bi lêkeran ve tên nivîsandin. Lê ji hevalnav, cînavk û navdêran cuda tên nivîsandin.

Mînak: - Ez diçi**m** pirtûkxaneyê.

- Ez baş **im**. - Tu şagirt **î**? - Ez **im** hevalê te.

Hêmadanîn

- Baneşan (!)

Baneşan, bi armanceke cuda tê bikaranîn. Dema ku di nava kevanekê de li ber bêjeyekê bê danîn, tê wê wateyê ku nivîser bi dijwateya wî tiştî bawer e.

Mînak: Hesen mirovekî wêrek(!) e, ji ber vê yekê bi şev dernakeve.

HÎNDARÎ

1- Hevokên xwerû çi ne? Bi mînakekê diyar bike.
2- Kengî hevokên hevedudanî tên bikaranîn?
3- Hevokên hevedudanî, di nava xwe de dibin çend beş? Li ser her beşê hevokekê saz bike.

HÎNDARÎ

A- Ji vebijêrkên li jêr, a rast hêma bike.

1- Kîjan navdêr ji yên li jêr, serenav e?

a- Gul **b-** Sazî **c-** Cûdî **d-** Çiya

2- Kîjan navdêr ji yên li jêr, şênber e?

a- Guneh **b-** Lênûs **c-** Hizir **d-** Rûmet

3- Navên nexwerû di nava xwe de dibin;

a- Du beş **b-** Sê beş **c-** Çar beş **d-** Pênc beş

4- Kîjan peyv ji yên li jêr, navekî pêkhatî ye?

a- Temen **b-** Şaristanî **c-** Maldar **d-** Gakovî

5- Hêmanê hevokê çend in?

a- Du **b-** Sê **c-** Çar **d-** Şeş

6- Kîjan ji hevokên li jêr, navdêrî ye?

a- Dijmin ji nişka ve hat.

b- Nalîn dixwaze bibe dîroknas.

c- Em her havîn diçin zozanan.

d- Zivistan li welatê me pir sar e.

7- Peyva "derfet" tê wateya;

a- Coş **b-** Piştgirî **c-** Delîv **d-** Awarte

8- Kîjan ji hevokên li jêr, hevokeke hevedudanî ya serbixwe ye?

a- Divê her kes ji bo azadiya welatê xwe têbikoşe.

b- Ez nikarim te bibînim, karê min pir heye.

c- Ez dûv ketim da ku jê re mijarê rave bikim, lê wê qet guh neda min.

d- Mamoste pirsên ezmûnê amade kirine.

B- Peyvên li jêr ên hemwate, bigihîne hev:

Mizgînî	Biqurmiçe
Baregeh	Erk
Biçilmise	Hevî
Berpirsiyarî	Cih
Omîd	Nûçeya xweş

C- Vebijêrkên li jêr ên rast; bi tîpa (R) û yên şaş jî; bi tîpa (Ş) hêma bike û yên şaş sererast bike.

a- Navdêr, li gorî hestpêkirinê dibin du beş; serenav û hevenav. (…)

b- Yekjimariya navdêran, bi alîkariya tewang û veqetandekê tê nîşandan. (…)

c- Hin hevalnav hene ku ravebera wan ketiye û weke navdêr tên bikaranîn, di wan hevalnavan de daçek ji peyvê cuda tê nivîsandin. (…)

d- Navdêrên xwerû, ji hêmanekê zêdetir pêk tên. (…)

e- Daçekên hevedudanî, ji hev cuda tên nivîsandin. (…)

f- Dema ku agahiyên tên dayîn, bi guman bin; pirsnîşan di nava kevanekê de tê danîn. (…)

g- Hêmanên hevokê yên alîkar; kirde û bireser in. (…)

h- Peyva ku di hevokê de kirina kar digire ser xwe, kirde ye. (…)

i- Li dawiya hevokên pirsê yên ku bi riya kirpandinê çêdibin, pirsnîşan tê danîn. (…)

j- Hevokên ku bi alîkariya lêkera "bûn" û cînavkên kesandinê tên sazkirin û rewşekê nîşan didin, hevokên lêkerî ne. (…)

k- Dema ku mirov bixwaze hestekê (coş, tirs, kêfxweşî (…) nîşan bide, hêmaya pirsê li dawiya hevokê datîne. (…)

l- Hevokên ku bi alîkariya lêkerên alîkar saz dibin, hevokên hevedudanî ne. (…)

m- Cînavkên kesandinê, ji lêkeran cuda tên nivîsandin û bi navdêr, hevalnav û cînavkan ve tên zeliqandin. (…)

n- Hêmaya baneşanê, dema ku di nava kevanekê de li ber bêjeyekê bê danîn, tê wateya ku nivîser bi dijwateya wî tiştî bawer e. (…)

BELAVKIRINA WANEYAN LI SER SALA XWENDINÊ

HEFTE / MEH	HEFTEYA YEKEM	HEFTEYA DUYEM	HEFTEYA SÊYEM	HEFTEYA ÇAREM
Rezber			LÊVEGER	Sinc
Cotmeh	Ez Şehîd im	Kirasê Bextewariyê	Dara Çinarê	Hêvîdarî
Mijdar	HÎNDARÎ	Rexne û Rexnedan	Ji Dîwana Xanî	Derwêş û Edûlê
Berfanbar	Pirtûk	Sebahûl Xeyr	HÎNDARÎ	Demokrasî
Rêbendan	Zozan	NIRXANDIN	BÊHINVEDAN	BÊHINVEDAN
Reşemeh	LÊVEGER	Behlûl û Darbirîn	Cejna Karkeran	Şano (Hogir û Meryem)
Avdar	HÎNDARÎ	Berpirsiyarî	Ey Xort	Çîroka Wefadariyê
Cotan	Birca Belek	Roja Zarokên Cîhanê	HÎNDARÎ	HÎNDARÎ
Gulan	LÊVEGER	NIRXANDIN		